

Leksik bacačkog oružja u književnim i stručnim tekstovima antičkih rimskih autora

Folivarski, Eva

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:673179>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-24**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti; smjer: nastavnički
(dvopredmetni)

Eva Folivarski

**Leksik bacačkog oružja u književnim i stručnim
tekstovima antičkih rimskih autora**

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti; smjer: nastavnički (dvopredmetni)

Leksik bacačkog oružja u književnim i stručnim tekstovima antičkih
rimskih autora

Diplomski rad

Studentica:

Eva Folivarski

Mentorica:

doc. dr. sc. Diana Sorić

Komentor:

dr. sc. Zvonko Liović

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Eva Folivarski**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Leksik bacačkog oružja u književnim i stručnim tekstovima antičkih rimskih autora** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. ožujka 2019.

LEKSIK BACAČKOG ORUŽJA U KNJIŽEVNIM I STRUČNIM TEKSTOVIMA ANTIČKIH RIMSKIH AUTORA

Bacačko oružje koje se koristilo u antičkom Rimu u suvremenom se dobu rijetko kao tema sustavno obrađuje, izuzev koplja, stoga će se u ovom radu govoriti o vrstama bacačkog oružja koristeći se odabranim antičkim izvorima, s naglaskom na kopljima i strijelama. Temi se pristupilo na način da su se izdvojili i komentirali dijelovi književnih i stručnih tekstova rimskih pisaca u kojima se, bilo u umjetničkom, bilo u pragmatičnom kontekstu, spominju razne vrste bacačkog oružja. Pri tome je posvećena pažnja različitim vrstama bacačkog oružja koja su u tim vremenima najčešće bila korištena pa su zato i dobila svoje mjesto u rimskoj literaturi. Tamo gdje je bilo moguće, istražen je materijalni sastav oružja, odnosno opisano je od kakvih su se materijala izrađivala, a najveća je pozornost posvećena upotrebi bacačkog oružja u odgovarajućim djelatnostima. Najviše podataka o vrstama bacačkog oružja, o materijalima od kojih su se izrađivali te o njihovoj upotrebi pronađeno je u Vergilijevoj *Eneidi*, Ovidijevim *Metamorfozama* i Vegecijevu *Sažetku vojne vještine*. S obzirom da je riječ o različitim djelima, s jedne strane izrazito književnim, s druge pak o stručnom vojnom priručniku, i pristup tematici u djelima je različit. Stoga će se u radu prikazati upravo ta raznolikost i različitost u terminologiji bacačkog oružja kod navedenih autora.

Ključne riječi: bacačko oružje, klasični latinitet, antički Rim, umjetnički leksik, stručni leksik, *Eneida*, Vegecije

THE LEXIS OF RANGED WEAPONS IN LITERARY AND PROFESSIONAL TEXTS OF ROMAN AUTHORS FROM ANTIQUITY

Ranged weapons in ancient Rome are a topic seldom systematically processed by scholars, except perhaps for spears. Therefore, this thesis will discuss the types of ranged weapons by using a select sample of sources from antiquity, with an emphasis on spears and arrows. The approach to this topic involved choosing parts of literary and professional texts to comment on, in which various kinds of ranged weapons are mentioned, either in an artistic or a pragmatic context. For this purpose, attention is given to different kinds of ranged weapons that were most used in those times, which is why they earned their place in Roman literature. Where possible, the material composition of the weapons is described, though most attention is given to the use of ranged weapons in their corresponding activities. The most data on ranged weapons, their material composition and their use is found in Vergil's *Aeneid*, Ovid's *Metamorphoses* and Vegetius' *Epitome of Military Science*. Due to their differences – on the one hand distinctly literary works, on the other a technical military handbook – the approach to the topic in these works also differs. Therefore, this thesis will illustrate the diversity and dissimilarity of the terminology of ranged weapons in the listed authors.

Key words: ranged weapons, Classical Latin, Roman antiquity, literary lexis, technical lexis, *Aeneid*, Vegetius

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Koplja	3
2.1. Vrste koplja	3
2.2. Materijalni sastav	8
2.3. Upotreba	10
2.3.1. Ratovanje.....	10
2.3.1.1. Opisi ranjavanja kopljem kod Vergilija i Ovidija	11
2.3.1.2. Snaga koplja	13
2.3.1.3. Upotreba koplja kod drugih naroda.....	16
2.3.1.4. Vegecije o kopljima	17
2.3.2. Lov	20
2.3.3. Igre i vježbe	21
3. Luk i strijele	22
3.1. Materijalni sastav	22
3.2. Upotreba	24
3.2.1. Ratovanje.....	25
3.2.1.1. Vergilije i Ovidije o streličarstvu	25
3.2.1.2. Vegecije o streličarstvu	28
3.2.2. Lov	31
3.2.3. Igre i vježbe	33
4. Pračke i ostali manji projektili	35
5. Bojne sprave	39
5.1. Ispaljivanje strijela	40
5.2. Ispaljivanje kamenja.....	41
6. Zaključak.....	42

Prilog.....	47
Popis literature.....	50

1. UVOD

Kada se danas govori o rimskoj vojsci u antici, tada se najčešće spominju vrste vojnika, imena legija te vojni uspjesi i neuspjesi. Ako se pak govori o vojnoj opremi, onda je uglavnom riječ o zaštitnoj opremi ili mačevima, a bacačko je oružje često zapostavljeno. Stoga je cilj ovog rada prikupiti podatke o raznim vrstama bacačkog oružja antičke rimske vojske, kroz prizmu književnih tekstova na latinskom jeziku nastalih u antici. Drugim riječima, promatrat će se perspektiva antičkih autora o bacačkom oružju koje je tada postojalo te s kojime su Rimljani dolazili u dodir, bilo vlastitom upotrebom, bilo preko naroda s kojima su bili u kontaktu.

Okosnica ovakvog pristupa bit će analiza umjetničkih djela s jedne strane, odnosno tekstova koji su od važnosti za jezik i kulturu rimskog naroda, poput epova, te stručnih djela s druge strane, odnosno tekstova koji su od znanstveno-tehnološke važnosti. U tu je svrhu bilo potrebno odabrati predstavnike obje kategorije da bi se moglo kvalitetno posvetiti dotičnoj temi.

Od književnih su tekstova odabrani Vergilijeva *Eneida* (1. st. pr. Kr.) te Ovidijeve *Metamorfoze* (1. st.) jer u njima ima najviše spomena o raznom bacačkom oružju. Naime, prvi je ep o lutanju jednog naroda u potrazi za novom domovinom, zbog čega je, naravno, pun sukoba s drugim narodima, a drugi je ep niz mitoloških priča koje nerijetko uključuju sukobe i lov, stoga su to idealni tekstovi za ovu temu. Također će biti zanimljivo promotriti razlike i sličnosti stilskog izričaja dvojice suvremenika te utvrditi kako se to odrazilo na leksik bacačkog oružja koje spominju.

Što se tiče stručnih tekstova, izbor je bio znatno lakši zbog izrazito malog broja djela koja se detaljno bave opisom bacačkog oružja i njegovom upotrebom. Prema tome, odabran je Vegecijev priručnik s kraja 4. stoljeća, *Sažetak vojne vještine*. Ova je knjižica daleko najzanimljiviji izbor od svih triju navedenih djela zato što je njemu cilj korjenita promjena tadašnje rimske vojske. Naime, Vegecije je primijetio da kvaliteta vojske opada te je, zabrinuvši se da bi u Rim mogli provaliti barbari, u 4 knjige iznio svoje viđenje idealne vojske kakvom se nadao da bi rimska vojska mogla postati da bi se spriječio pad Rima. Iako njegov krajnji cilj nije zadovoljen, njegovo je djelo služilo kao uzor mnogim generacijama nakon njega te je jedno od najviše prepisivanih djela o vojnoj znanosti kroz mnoga stoljeća sve do današnjice. Budući da je posvetio mnogo pažnje svakom aspektu vojničke stege te zato što se uvelike oslanja na starije autore, zahvaljujući njemu dobar dio podataka o rimskoj vojsci i vojnoj opremi možemo naći na jednom mjestu. Njegova je perspektiva uglavnom

retrospektivna, ali njegovo djelo ipak sažima obilježja rimske vojske. Zbog svoje temeljitosti sklon je ponavljanju istih podataka na više mjesta – za razliku od Vergilija, koji je kao književnik sklon raznolikosti – zbog čega nema potrebe isticati svaki primjer. Naravno, njegova se važnost za ovu temu ne očituje količinom termina i primjera obrađenima u ovom radu, nego njegovom temeljitošću. Međutim, upravo zato što sabire starija djela i spaja ih u jednu kimeru, njegov se *Sažetak* mora uzeti sa zadržkom te je upitno koliko su pouzdani podaci koje navodi u svom djelu. Osim toga, upitno je koliko je imao stvarnog vojnog iskustva budući da se o njemu vrlo malo toga pouzdano zna, a sam nikada ne navodi osobno iskustvo u ratu.¹

Osim spomenutih tekstova koji predstavljaju glavni izvor za ovaj rad, povremeno su korištena i neka druga djela antičkih pisaca. To su gramatičari Fest (2. st.) i Servije (4. st.), koji su se bavili isključivo jezičnim aspektom latinskih tekstova, čija analiza može dati stvarni komentar na termine za bacačko oružje toga vremena. Zatim, Salustije (1. st. pr. Kr.), Livije (1. st. pr. Kr.) i Tacit (1./2. st.) kao povjesničari pišu o događajima u Rimu sve do njihovih vremena, zbog čega je ipak spomen oružja tek sporadičan, a njihov je izričaj nerijetko obojan vlastitom perspektivom i subjektivnošću. Također će se uzeti u obzir inženjeri Vitruvije (1. st. pr. Kr.) i Frontin (1./2. st.), čiji doprinos predstavlja profesionalan pogled na bojne sprave, iako se za razliku od ostalih autora ne bave drugim bacačkim oružjem. Da bi se dobili komentari iz stvarnog vojnog iskustva bit će obrađeni i vojnici Sizen (2./1. st. pr. Kr.) i Amijan (4. st.) te Cezar (1. st. pr. Kr.) kao vojskovođa, koji je napisao dva teksta o ratovima koje je vodio, prvenstveno da bi ih opravdao, zbog čega se najviše tiču povijesnih događaja i vojnih odluka, a tek sporadično bacačkog oružja. Za razliku od umjetničkih djela, odabrani stručni tekstovi (glavni i sporedni) nastali su s nekoliko stoljeća razlike, stoga također predstavljaju priliku za analizu razvoja leksika bacačkog oružja kroz protek vremena. Naglasak ipak mora biti na nekolicini tekstova koji tvore glavninu rada dok ostali tek potpomažu u razvoju teme. Njihova prisutnost ili doprinosi raznolikosti pojmova ili potvrđuje primjere iz glavnih tekstova.²

Ponegdje su korišteni i arheološki izvori te rječnici i enciklopedije da bi se upotpunila smislenost teksta. Konkretno, arheološki priručnik Mikea Bishopa i Jona Coulstona *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome* sadrži podatke o materijalnim ostacima svih vrsta rimske vojne opreme pa tako i bacačkog oružja, a upućuje i na latinske

¹ Brnardić, 2002: 10–17.

² Više o navedenim autorima može se saznati u *Leksikonu antičkih autora* (Škiljan, 1996.)

tekstove koji se bave tom temom. Njemu je sličan članak Petru Urechea „The Bow and Arrow during the Roman Era“, koji predstavlja jezgrovitu kolekciju brojnih, uglavnom arheoloških, izvora o streličarstvu u Rimu te komentare o mogućem dometu strijela i sastavu lukova. Što se tiče nekolicine rječnika i enciklopedija, koristit će se oni koji su sastavljeni na temelju ili se tiču tekstova iz antike. Na kraju, tamo gdje je moguće, i autoričino osobno iskustvo u streličarstvu pomoći će u komentiranju scena te zaključivanju o temi.

Rad je podijeljen na četiri dijela, od kojih se svaki bavi jednom vrstom bacačkog oružja, a to su redom koplja, luk i strijele, pračke (zajedno s nekim manjim projektilima koji se ne uklapaju u ostale kategorije) te bojne sprave. Osim podjele na vrste koplja, lukova i strijela s obzirom na njihov materijalni sastav, prva dva poglavlja bave se i njihovom upotrebom u različitim aspektima života. Dakle, oba su poglavlja podijeljena na potpoglavlja koja se redom bave upotrebom koplja i strijela u ratu, lovu i raznim vidovima vježbi. Ove dvije vrste bacačkog oružja zauzimaju glavninu ruda zbog svoje mnogostrane upotrebe i učestale pojavnosti u odabranim tekstovima.

Sljedeće se poglavlje bavi bacačkim oružjem manjih dimenzija kao što su pračke i ostali manji projektili. Konačno, zadnje se poglavlje bavi bojnim spravama, čiji sadržaj predstavlja zanimljiv leksički problem, a svaka od vrsta tih sprava s obzirom na njihovo streljivo opisana je u zasebnom potpoglavlju.

2. KOPLJA

Najvažnije i najviše korišteno oružje za borbu na daljinu jest koplje. U nastavku će biti riječi o vrstama i nazivima koplja na latinskom jeziku za što nalazimo potvrdu u književnim i stručnim djelima.

2.1. Vrste koplja

Prije nego što se bude riječi o detaljima korištenja ovog oružja, navest će se glavne vrste koplja koje su bile u optjecaju tijekom antike. Najčešće se spominju nazivi *telum*, *iaculum*, *pilum*, *hasta*, *hastile*, *lancea* i *spiculum*, a nešto rjeđe *veru*, *verutum* i *vericulum* te poneki nazivi za strana koplja. Sama činjenica da postoje mnoge vrste, od kojih svaka ima svoj specifičan naziv, metodu korištenja, oblik i veličinu, svjedoči da su koplja bila iznimno važno oružje za Rim, a vjerojatno i za ostale stare civilizacije antičkog doba. S time na umu, prijeći ćemo samo neke vrste i to one koje se najčešće spominju u književnim izvorima antičkih rimskih pisaca. Međutim, budući da je hrvatski jezik, nažalost, vrlo siromašan

nazivima za sve vrste koplja koja postoje u latinskom jeziku, povremeno će biti potrebno opisati pojedino koplje kako bi se razumjelo o kojoj je vrsti riječ.

Na početku, potrebno je definirati dva termina koja se često pojavljuju u djelima antičkih autora, a to su *telum* i *iaculum*. Prema Serviju, prvi od ovih dvaju izraza označava zapravo, općenito, bilo koje oružje koje se baca ili koristi za borbu na daljinu.³ Njegova je upotreba raznovrsna, a to oružje može biti ili kakvo koplje ili strijela ili, u ponekim slučajevima, čak i mač.⁴ Dakle, 'identitet' ovog oružja potrebno je prepoznati iz konteksta u kojem se *telum* nalazi. Jedan takav primjer možemo naći u Vergilijevoj *Eneidi*, u situaciji u kojoj se spominju pali trojanski junaci. Jedan je od tih junaka i Prijamov sin Hektor, koji je svladan prije događaja koji se opisuju u prvom pjevanju te ga se u stihu koji slijedi samo prisjećamo. Naime, saznajemo da je Ahilej, Ejakov potomak (*Aeacidae*), oborio Hektora bacivši na njega *telum*: „saeuus ubi Aeacidae telo iacet Hector”.⁵ U ovom slučaju radi se, dakako, o vrlom i strašnom junaku, što je očito i po epitetu *saeuus* kojeg mu Vergilije pridaje. Stoga, uzimajući u obzir okolnosti Hektorove smrti, kao i samu njegovu osobu, najsigurnije je smatrati instrumentom njegove smrti upravo koplje, a ne kakvo drugo, manje bacačko oružje. Ipak se ovdje radi o epu, a epske junake priliči usmrtniti jedino moćnim oružjem (ako se radi o smrtniku koji nema nadljudske ili polubožanske sposobnosti). Ponekad pak *telum* ne označava ni koplja ni strijele, nego npr. Jupiterove munje.⁶ Pri tome je bitno istaknuti da se izraz *tela* koristi samo uz kiklope, koji ih izrađuju za Jupitera („tela manibus fabricata cyclopum”), dok se drugdje koriste izrazi *fulmen* ili *ignis*, potonji najviše uz opise razorne moći munja. Imajući na umu da se Jupiter obično prikazuje kako baca munje rukom, bez pomoći luka ili kakvog drugog instrumenta, moguće je povući paralelu između munja i koplja, pogotovo ako se uzmu u obzir gore spomenuti opisi munja. Zašto je baš koplje moćno oružje, bit će objašnjeno u daljnjem tekstu.

Sljedeći termin za koplje koji se također često spominje u literaturi jest *iaculum*. Oblik *iaculus* kao pridjev može značiti bilo što što se baca, a može označavati i bacaču mrežu (*rete iaculum*) kakvu su gladijatori koristili u areni, dok kao imenica *iaculum* znači 'koplje'.⁷ Livije dovodi *iaculum* u vezu s *hasta* opisujući kakvo je pojačanje rimska vojska kod Kapue dobila.

³ Serv. A. 8.249. Napomena: Svi su citati ili parafraze rimskih autora preuzeti iz baza podataka *Diogenes* i *The Latin Library*.

⁴ Divković [1900] 1980: s. v. *tēlum*.

⁵ Verg. A. 1.99. Prijevod: Gdje leži strašni Hektor, pogođen Ahilejevim kopljem. Napomena: Svi su prijevodi citata u ovom radu vlastito djelo autorice rada.

⁶ Ov. Met. 1.259, 3.305–307.

⁷ Divković [1900] 1980: s. v. *jācūlus*.

Naime, svaki je mladić dobio po sedam koplja (*iacula*) dugih po četiri stope (≈ 1.18 m) s metalnim vrhovima kakve imaju *hastae* – prema Liviju, takva koplja imali su lako opremljeni vojnici (*uelites*).⁸

Treća je vrsta koplja koje se opetovano susreće u rimskoj literaturi *pilum*, a pojavljuje se već u tekstovima s početka Rimske Republike poput *Carmina Saliaria*. U tim fragmentima opisani su Rimljani kao „pilumnoe poploe“, odnosno kao narod koji koristi *pilum*⁹, što uspostavlja *pilum* kao bitnu odrednicu rimskog identiteta. Ovo se koplje može nazvati i sulica te je jedno od rijetkih koje ima svoj poseban naziv u hrvatskom jeziku. Koristili su je rimski pješaci i to na početku bitke kada bi je bacali na neprijatelje, a zatim nasrnuli na njih mačevima; tako bi se koristila laka sulica, a postojala je još i teška, koja se koristila za obranu tabora.¹⁰ Specifična je za sulicu upravo penetrativnost koju posjeduje naspram nekih drugih koplja, što ju čini prilično vrijednim oružjem na bojnom polju. Prema Livijevu objašnjenju, veća je nego *hasta*, zbog čega postiže veću udarnu silu i domet.¹¹ Upravo njena sposobnost penetracije kroz više slojeva štita i zaštitne odjeće odjednom čini sulicu tako ubojitim oružjem,¹² no više o tome kasnije u tekstu. Opisuje ovo oružje i Vegetije, koji napominje da je *pilum* u njegovo doba rijetko korišteno dok su barbari obično nosili po dva ili tri upravo takva koplja pod nazivom *bebrae*. Trokutasti tanki vrh sulice opisuje dužinom od devet rimskih palčeva (≈ 22 cm) ili jedne stope (≈ 29.6 cm), a tijelo koplja (*hastilia*) s pet i pol stopa¹³ (≈ 1.63 m). S obzirom na dužinu željeznog vrha sulice postoje nagađanja da je razlog za tu dužinu iskrivljavanje vrha pri udaru, tako da neprijatelj ne može iskoristiti isto oružje u protunapadu, ali po svemu sudeći, izglednije je da je spomenuto iskrivljavanje samo zgodna posljedica dužine vrha.¹⁴ Sukladno tome, dužina vrha bila je izrazito važna kako bi se postigla maksimalna penetracija kroz slojeve oklopa te kako bi se sulica uspjela zabosti u tijelo protivnika.¹⁵ Naravno, budući da postoje dvije vrste sulica, laka i teška,¹⁶ za očekivati je da ne čine jednaku štetu niti imaju isti potencijal. Naime, laka¹⁷ bi imala za cilj brzinu leta, a teška veću udarnu silu. Cezar i Tacit spominju *pila muralia*, odnosno sulice korištene pri obrani

⁸ Liv. 26 4.

⁹ Festus, *De verborum significatione* 205.24–26.

¹⁰ Divković [1900] 1980: s. v. *pilum*.

¹¹ Liv. 9 19.

¹² Bishop, Coulston, 2009: 50.

¹³ Veg. Mil. 1.20, 2.15.

¹⁴ Bishop, Coulston, 2009: 50–51.

¹⁵ Bishop, Coulston, 2009: 51.

¹⁶ Bishop, Coulston, 2009: 52.

¹⁷ Slično tome, Ovidije navodi dvije vrste Jupiterovih munja, od kojih lakša (*levius fulmen*) posjeduje manje „žestine“, zbog čega je bogovi nazivaju druga munja (*telum secundum*), tj. slabija ili munja drugog reda (Ov. Met. 3.302–307).

zidina, mada ne navode konkretan opis.¹⁸ Nije posve jasno kako se točno sulica razvila u oblik, težinu i dužinu kakve opisuje Vegecije, ali postoji pretpostavka da su se dvije vrste različitih koplja naroda koji su prethodili Rimljanima spojila u jednu koju poznajemo kao sulicu, koja opet ima dvije varijante.¹⁹

Sljedeće je koplje, koje ima važnu ulogu ili barem čestu upotrebu u Rimljana, latinskog naziva *hasta*. Za razliku od *pilum*, ovo je koplje pretežno služilo za ubadanje, ali ipak često i za bacanje.²⁰ Ovaj je naziv imao višestruku upotrebu: kao dio vojne opreme, za sazivanje javnih dražbi te za ražnjić kojim se mladenki prije vjenčanja kovčalo kosu.²¹ Po svemu sudeći, riječ je o kraćem koplju, zbog čega se i koristilo u raznim svakodnevnim situacijama. Zanimljivo je da je upravo ovo koplje korišteno kao orden za vojne zasluge, u tom slučaju bez željeznog vrha, a pod nazivom *hasta pura*, kako navodi Salustije.²² U vezi s ovim kopljem također je *hastile*, riječ koja označava ‘komad drveta u obliku koplja’, ali i ‘kolac u vinogradima’,²³ što bi dalo naznačiti manju vrstu *hastae*, kako i sam oblik riječi daje naslutiti ili prilično često i samo drveno tijelo bilo kojega koplja. U svakom slučaju, upotreba ovog koplja zasigurno je bila česta i ustaljena budući da je postojao i naziv *hastati* za vojnike kopljanike koji su stajali u prvom redu tročlanog bojnog reda.²⁴

Sljedeći je termin *lancea*, vrsta koplja s kožnim remenom.²⁵ Sačuvani su poneki fragmenti Sizenina djela *Historiae* koji govore o galskom porijeklu toga koplja,²⁶ no s obzirom na malo sačuvanih izvora, može se pretpostaviti da je ova vrsta koplja kod Rimljana bila rjeđe u upotrebi.

Osim toga, postoji i *spiculum*. Ova je riječ ponovno jedna od zanimljivih zato što može imati više značenja. S jedne strane, radi se zapravo samo o šiljku, odnosno oštrom vrhu nekog projektila (ali i čega drugoga, ne samo oružja), a s druge strane, može označavati i uopće koplje (ili strijelu).²⁷ Ako se radi o potonjem, tada je riječ o koplju namijenjenom za bacanje koje je zamijenilo *pilum* u kasnijoj antici.²⁸ Ne postoji konsenzus o povijesti ovoga

¹⁸ Caes. Gal. 5.40.6; Tac. Ann. 4.51.

¹⁹ Bishop, Coulston, 2009: 52.

²⁰ Yates, 1875.

²¹ Divković [1900] 1980: s. v. *hāsta*.

²² Sal. Jug. 85.

²³ Divković [1900] 1980: s. v. *hastīle*.

²⁴ Divković [1900] 1980: s. v. *hastātus*.

²⁵ Divković [1900] 1980: s. v. *lancea*.

²⁶ Sisenna, Hist. 29; 71.

²⁷ Divković [1900] 1980: s. v. *spīcūlum*.

²⁸ Bishop, Coulston, 2009: 52.

koplja, tako da je moguće da je *spiculum* samo drugi naziv za *pilum*.²⁹ *Spiculum* spominje i Vegetije kao jedno od dvaju koplja (*missibilia*) koja su *principes* i *hastati* nosili, a navodi ga kao naziv iz njegova vremena za koplje koje se nekad zvalo *pilum*.³⁰ Iako koristi te nazive naizmjenice i bez posebne brige o točnosti, gore opisani omjeri za *pilum* zapravo se odnose na Vegetijev *spiculum*. Znači li to da se *spiculum* razvio iz *pilum* ili su postojali usporedno ipak nije jasno.

Neka od ostalih koplja uključuju *verutum*, kratko koplje koje je koristilo pješništvo, a povremeno se koristilo uz pomoć kožnog remena za bolje ciljanje i stabilnost. Njega spominje Vegetije kao drugo koplje koje su *principes* i *hastati* nosili te kao izraz koji je zamijenio nekadašnji *vericulum*; vrhu daje pet palčeva (≈ 12 cm) dok je *hastilia* tri i pol stope duga³¹ (≈ 1.04 m). Postoji još i izraz *veru*, koji u prvom redu označava ‘ražanj’, ali isto tako i ‘koplje’.³² Stoga je lako povući poveznicu između *veru* i *verutum*, koju pronalazi i Fest te piše da *verutum* ima vrh poput ražnja: „Veruta pila dicuntur, quod <velut verua> habent praefixa.”³³

Od stranih koplja, koja nisu koristili Rimljani, nego drugi narodi, spominju se *matarae ac tragulae*³⁴ kao nešto drugačija koplja kojima Kelti napadaju Cezarovu vojsku. Dok su obje vrste keltsko oružje, potonje je također hispansko.³⁵ Još jedno keltsko koplje – također korišteno od Germana – pojavljuje se povremeno u rimskoj književnosti pod nazivom *cateia*,³⁶ a prema Divkoviću slično je buzdovanu;³⁷ usporedba vrlo vjerojatno potaknuta Servijevim opisom: „... tota fere clavis ferreis illigata...”.³⁸ Makedonsko je koplje *sarisa*³⁹ nešto drugačije, ono je izrazito dugo,⁴⁰ a njega i druga duga koplja (*latiores lanceae, maiora spicula*) spominje Vegetije u opisu borbe protiv slonova upravo zbog dužine.⁴¹

Sve se dosad navedeno oružje, a i ostalo, manje bitno, koje se ne pojavljuje dovoljno često u literaturi da bi bilo uključeno u ovaj rad, uglavnom prevodi rječju ‘koplje’, izuzev

²⁹ Bishop, Coulston, 2009: 52.

³⁰ Veg. Mil. 2.15.

³¹ Veg. Mil. 2.15.

³² Divković [1900] 1980: s. v. věru.

³³ Prijevod: Sulice se zovu *veruta* jer imaju željezni vrh poput ražnja. (Festus, *De verborum significatione* 375.26–27).

³⁴ Caes. Gal. 1.26.3.

³⁵ Divković [1900] 1980: s. vv. mātāra, trāgūla.

³⁶ Verg. A. 7.741.

³⁷ Divković [1900] 1980: s. v. cātēja.

³⁸ Prijevod: Gotovo je cijela učvršćena željeznim čavlima... (Serv. A. 7.741).

³⁹ Ov. Met. 12.466; Veg. Mil. 3.24.

⁴⁰ Divković [1900] 1980: s. v. sārissa.

⁴¹ Veg. Mil. 3.24.

sulice.⁴² Međutim, čak se ni *pilum* ne prevodi stalno rječju ‘sulica’ pa se nerijetko koristi ‘koplje’ ili jednostavno ‘oružje’.

2.2. Materijalni sastav

Koplja se uglavnom⁴³ sastoje od dva dijela – drvenog tijela i metalnog vrha. Kada govorimo o vrstama drveta od kojih su se koplja izrađivala, to mogu biti drijen⁴⁴ (*cornea hastilia* korištene tijekom *lusus Troiae*; *Itala cornus*, Tolumnijev *cornus*, Tezejev *grave cornum*, Ampikov *cornus sine cuspidē* koji je bez šiljka uspio zabiti kentauru u lice, Romulova *hasta* za koju se vjerovalo da je izrasla u drenovo drvo nakon što je zabodena u Palatin), mirta⁴⁵ (Kamilin *pastoralis myrtus* koji implicira da je koplje od mirte slično pastirskom štapu), tvrda hrastovina⁴⁶ (Turnov *robur*, *telum robore cocto* Kamilina oca Metaba), jela⁴⁷ (Kamilin *longa abies*) i jasen⁴⁸ (Halkionejev *fraxinus iaculum*, *fraxinus utilis hastis* koji implicira da se *hasta* radi od jasena, Ahilejev *cuspis Peliaca* koji je izrađen od jasena s brda Pelija u Tesaliji, tj. Ahilejev *fraxinus* ili *onerosa gravisque Pelias hasta*, Forbantov *ferrata fraxinus*, Pelejeva *fraxinea hasta*). Od navedenih materijala Ovidije spominje jedino koplja od drijena i jasena, s time da je favorizirao potonje te mu nije bila bitna njihova raznolikost. Vergilije je, s druge strane, obratio dosta pozornosti na razne vrste materijala i njihov opis u svom djelu.

Općenito se može reći da naziv drveta od kojega se koplja mogu izrađivati metonimijski vrijede kao samo koplje. Tako saznajemo da je Kamilino koplje od jelovine budući da *abies* metonimijski može označavati i sve što je od jelovine izrađeno. Isto vrijedi i za *cornus*, *myrtus*, *robur* i *fraxinus*. U slučaju da se ne koriste kao pridjevi uz riječ koja znači ‘koplje’, poput *cornea hastilia*, ili u kakvoj sličnoj konstrukciji, poput *telum robore cocto*, tada se koristi imenica koja označava samo drvo te ona poprima značenje koplja.

Turnovo je koplje od tvrde hrastovine, dakle izdržljivije je i potencijalno čini veću štetu nego ona od ostalih mogućih materijala. O tome svjedoči i sekundarno značenje riječi

⁴² Zanimljivo je da Hrvatski jezični portal definira koplje kao „dugo i zašiljeno oružje za borbu ili lov udarom ili bacanjem“, a sulicu kao „hladno oružje nalik na koplje“ kojem je „na drvenu motku nataknut... željezni šiljak“ (vidi <http://hjp.znanje.hr/>; s. vv. koplje, süllica).

⁴³ Mogu imati i kožni remen kao gore opisana *lancea*.

⁴⁴ Verg. A. 5.557, 9.698, 12.267; Ov. Met. 8.408, 12.451, 15.560–564.

⁴⁵ Verg. A. 7.803–817.

⁴⁶ Verg. A. 10.479, 11.552–553.

⁴⁷ Verg. A. 11.667.

⁴⁸ Ov. Met. 5.143, 10.93, 12.74, 122, 323–324, 369, 13.108–109.

koje označava tjelesnu i duševnu snagu te tvrdoću.⁴⁹ Njegova građa objašnjava Vergilijevo fantastično viđenje mogućnosti takvog koplja:

„telum immane manu ualida quod forte gerebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natam libro et siluestri subere clausam
implicat atque habilem mediae circumligat hastae“.⁵⁰

(Snažno kao ratnik moćnom je rukom zgrabio veliko koplje, čvrsto i čvornato od zrele hrastovine, / njemu je pripojio djevojčicu umotanu u koru drveta i šumsko pluto te ju svezao za dršku na sredini koplja.)

Naime, Vergilije je snagu dotičnog koplja opisao prilično neobičnom scenom u kojoj je Metab dijete omotano u meku koru drveta privezao za sredinu koplja (na mjestu gdje se ono hvata da bi se izbacilo), zatim ga bacio preko rijeke da se zabode u zemlju, potom preplivao rijeku te ponovno uzeo koplje i neozljeđeno dijete s njega. Vergiliju je bilo jasno da je za tako nešto potrebno božansko uplitanje jer je dijete o kojemu se radi nitko drugi nego Kamila (o kojoj će kasnije biti više riječi), a njezin je otac zazvao Dijanu u pomoć kako bi izveo gore opisani pothvat, zbog čega je Kamila i završila u Dijaninoj službi.

Pojavljuje se u *Metamorfozama* i jedno koplje (*iaculum*) misterioznog porijekla:

„adspicit Aeoliden ignota ex arbore factum
ferre manu iaculum, cuius fuit aurea cuspis.
...
qua tamen e silva teneas hastile recisum,
iamdudum dubito: certe si fraxinus esset,
fulva colore foret; si cornus, nodus inesset.
unde sit, ignoro, sed non formosius isto
viderunt oculi telum iaculabile nostri.“⁵¹

(Opazi da Kefal od nepoznatog drveta izrađeno / drži u ruci koplje, čiji je vrh bio zlatan. / ... / iz koje je pak šume koplje koje držiš izrezano, / već dugo razmišljam: sigurno bi, da je jasen, / žute boje bilo; da je drijen, čvornato bi bilo. / Odakle je, ne znam, ali nisu ljepše od toga / oružje bacačko vidjele oči moje.)

Dok je zanimljivo čitati opis tog koplja, važnije su nam informacije koje usputno dobivamo o stvarnim kopljima. Naime, Fok se čudi koplju Eolova unuka. Ono je izrađeno od neobičnog ili nepoznatog drveta, a vrh mu je zlatan. Dalje se poziva Fok na svoje znanje o šumama i iskustvo u lovu te opisuje kakvo bi koplje bilo da je od sljedećih materijala izrađeno: bilo bi žuto da je od jasena, čvornato da je od drijena. Iako ne može zaključiti od kojeg je drveta njegovo koplje, divi mu se kao najljepše izrađenom bacačkom oružju (*telum iaculabile*) koje je vidio. Nažalost, nigdje nema objašnjenja od kakvog je doista drveta izrađeno – samo se opisuje kakvo ono nije. Ipak, i takva informacija otkriva kakva su koplja obično bila.

⁴⁹ Divković [1900] 1980: s. v. rōbur.

⁵⁰ Verg. A. 11.552–555.

⁵¹ Ov. Met. 7.672–673, 676–680.

Što se tiče metalnih vrhova koplja, većinom se navode kao željezni (npr. *telum praefixum ferro, cuspis ferrea* i sl.), a kada se spominje koplje, uglavnom se navede i to da su metalnog vrha ili da se željezo zabilo u nečije tijelo, štit ili kakav panj, a ima i kreativnih opisa metalne kvalitete koplja, kao kada Polidorov duh govori Eneji da je njegovo tijelo pokriveno željeznim poljem koplja te se ne razabire od njih:

„nam Polydorus ego. hic confixum ferrea textit
telorum seges et iaculis increuit acutis.“⁵²

(Polidor sam ja. Ovdje proboden željezno me pokrilo / oružja polje i u koplja izraslo oštra.)

Inače se željezni šiljci koplja – nerijetko metonimijski – toliko često spominju da nema smisla popisivati svaku pojavu.

Valja spomenuti i pojavu drugačijih šiljaka, od kojih je jedan gore spomenuti zlatni vrh (*aurea cuspis*) Kefalova čudnovatog koplja. Vrlo je vjerojatno da se radi o čarobnom i, prema tome, nepostojećem koplju. Također je moguće da su se šiljci pozlaćivali ili bili od zlata ako su bili kakva nagrada ili ukras. U protivnom bi zlatni vrhovi bili zaista skupi, a zbog toga i nepraktični.

Treća vrsta šiljka spominje se u vezi s Tezejevim kopljem, koje ima *aerata cuspis*,⁵³ odnosno vrh ili od mjedi ili od bakra. Naime, oružje posebnih karakteristika obično se daje slavnim junacima, na ovaj ili onaj način bitnima za djelo u kojem se pojavljuju.

2.3. Upotreba

Ustanovili smo da je mnogo vrsta koplja bilo korišteno u antičkom Rimu, a sljedeće će se poglavlje baviti njihovom upotrebom u specifičnim situacijama. Kao što je gore navedeno, koplje se smatra moćnim oružjem, zaista ubojitim. Njegovu udarnu silu skloni su pisci prikazivati i u realističnim i u izrazito fantastičnim razmjerima, ponekad čak i u djelima koja nisu (ili ne bi trebala biti) fikcija. Bez obzira bio taj prikaz realističan ili ne, očito im je zajedničko da se, za razliku od luka i strijela, koplja smatraju oružjem zrelih muškaraca.

2.3.1. Ratovanje

Na više se mjesta u književnim epovima nalaze potvrde o tome da je koplje bilo omiljeno i često oružje te se može iščitati kakav su dojam ljudi u antici imali o pojedinim vrstama oružja. Najprije ćemo navesti nekoliko primjera upotrebe koplja u raznim borbenim

⁵² Verg. A. 3.45–46.

⁵³ Ov. Met. 8.408.

scenama koje se opisuju kod Vergilija i Ovidija, potom slijede primjeri u kojima se opisuje razorna snaga koplja i na kraju će se navesti što o upotrebi koplja nalazimo kod Vegecija.

2.3.1.1. Opisi ranjavanja kopljem kod Vergilija i Ovidija

Rimski su autori često prikazivali vrlo slikovite i brutalne opise krvoprolića koje koplja mogu izazvati. Uzimajući u obzir da jedini ljudi koje koplje ne može raniti jesu sinovi bogova ili na koji drugi način čarolijom ili uz pomoć božanstava zaštićeni ljudi, možemo zaključiti da su pravilno izbačena koplja imala izrazito razarajuću udarnu moć. Na mnogo mjesta koriste se koplja za opis silovitog ubojstva neprijatelja ili kao hitac koji definitivno zadaje smrt. Također ima mnogo slikovitih opisa brutalnih rana na nečijim prsima ili leđima ili kako koplje prodire kroz čitave udove:

„... rege tela per auras.⁷
dixerat et toto conixus corpore ferrum
conicit. hasta uolans noctis diuerberat umbras
et uenit auersi in tergum Sulmonis ibique
frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
uoluitur ille uomens calidum de pectore flumen
frigidus et longis singultibus ilia pulsat.
diuersi circumspiciunt. hoc acrior idem
ecce aliud summa telum librabat ab aure.
dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrumque
stridens traiectoque haesit tepefacta cerebro.
saeuit atrox Volcens nec teli conspicit usquam
auctorem nec quo se ardens immittere possit.“⁵⁴

(...vodi koplje kroz zrak.⁷ / Reče i čitavam se tijelom upirući oružje / baci. Koplje leteći siječe tamu noći / i dolazi straga u leđa Sulmova i ondje / se lomi, a drvo raskolivši se prolazi kroz prsa. / Valja se Sulmo povraćajući topli iz grudi potok, / ukočen i u dugim hroptajima, utroba mu se grči. / S obje strane okolo pogledavaju. Dotle je još oštrije Niz / eno drugo koplje pri vrhu odmjeravao uha. / Dok se plašljivo vrzaju, prolazi koplje Tagu kroz sljepoočnice obje / zviždeći i probivši mozak ugrijano se zabilo. / Bijesni grozni Volcent, ni bacača ne vidi nigdje / ni kamo oružje usijan baciti može.)

U navedenom ulomku Niz moli Dijanu da vodi njegovo oružje te velikom silom probija Sulma i Taga kopljima (*hastae*). Nekoliko je stvari zanimljivo u ovim stihovima. Prvo, zanimljiv je odabir zazivanja Dijane budući da je ona božica inače vezana uz lov, a ne rat. No, s obzirom na njegovu pozadinu u lovu, jasno je zašto Niz zaziva upravo Dijanu tik prije izbacivanja koplja. Očito je, dakle, da je lovac netko tko, osim luka i strijela, koristi *iaculum*, a ako je iznimno spretan s potonjim, tada je vrijedan saveznik i u ratu. Drugo, silina kojom Niz probija Sulma i Taga izrazito je moćna, a učinak slikovito opisan: jednog probija kroz leđa te ga dodatno ranjavaju komadići drveta s oštećenog koplja, a dok umire hropćući povraća krv; drugog koplje probada kroz glavu, čvrsto mu se zabija u mozak te ostaje toplo od

⁵⁴ Verg. A. 9.409–421.

prolaska kroz mozak – cijela je scena moćan opis krvoprolića. Treće, oba su koplja izbačena s velike udaljenosti, tako da ga neprijatelj ne može vidjeti kako bi odredio u kojem bi smjeru trebao napasti, kao da je Niz ispaljivao koplja iz zasjede. To je inače karakteristika streličarstva, ali s obzirom na Nizovu lovačku pozadinu, čini se iznimka.

U nastavku se navodi još nekoliko potresnih scena u kojima se opisuju kobne posljedice udarca koplja:

„... tum magnam corripit hastam
et iacit: illa uolans clipei transuerberat aera
Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit“⁵⁵

(Tad veliko zgrabi koplje / i baci: ono leteći mjed probija štita / Meonova i oklop zajedno s prsima razdire)

„... traiecto missa lacerto
protinus hasta fugit seruatque cruenta tenorem,
dexteraque ex umero neruis moribunda pependit.“⁵⁶

(... probivši nadlakticu bačeno / koplje dalje prolazi i nastavlja krvavo pravac, / a desnica s ramena preko tetiva smrtonosna visi.)

Prva je nešto realističnija te opisuje kako *hasta* probija ujedno i oklop i prsa (*thoraca simul cum pectore rumpit*), a implicira se da je to nešto veća *hasta* nego inače. Drugi je opis prilično zanimljiv s obzirom na imaginativnost koju Vergilije pokazuje. Naime, druga *hasta* probija čovjeku ruku ispod ramena, ali krvava nastavlja istim pravcem (*fugit seruatque cruenta tenorem*), tako da mu ruka visi s tetiva iz ramena. Usprkos pretjeranom opisu trganja udova, kada bi čovjek i zadobio takvu ranu, ona bi lako mogla biti smrtonosna (*moribunda*) ako bi čovjek pao u šok i izgubio previše krvi prije nego što bi se rana uspjela stabilizirati. Slično tome, kritična bi rana bila i ona zadobivena ako bi se bačeno koplje zabilo neprijatelju kroz usta, kao jednom Enejinu protivniku (usp. ranu od zabijanja strijele u lice u 3. poglavlju).

Da je udarac koplja opasan, dapače, smrtonosan, svjedoči sljedeći ulomak *Eneide*:

„... fortissimus Vmbro
...
sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
eualuit...“⁵⁷

(... neustrašivi Umbro / ... / ali nije trojanskog vrha udarac izliječiti kadar bio...),

u kojemu se spominje Umbronova vrhunska vještina čaranja i liječenja, zbog koje je bio na glasu kao iscjelitelj koji je mogao savladati bilo koju bolest ili ranu. Međutim, protiv uboda

⁵⁵ Verg. A. 10.335–337.

⁵⁶ Verg. A. 10.339–341.

⁵⁷ Verg. A. 7.752–757.

koplja očito ništa nije pomagalo, ma koliko vješt bio liječnik (osim, možda, u slučaju glavnih junaka epova).

Ipak, ima i nešto realističnijih prikaza učinka udarca koplja, npr. u sceni *Eneide* u kojoj Pir napada Polita, jednog od Prijamovih sinova, kopljem (ponovno *hasta*). Kao rezultat ovog pothvata Pir umire obilno krvareći.⁵⁸ Ovo je jedan realističan prikaz štete koju koplje može počinuti, a osim toga svjedoči i o tome da se za blizak napad koristi ubod kopljem.

Na sličnom tragu bavi se Vergilije opisom Prijamova pokušaja osвете za sinovu smrt. Budući da je Prijam starac, u njemu zasigurno nema više dovoljno snage da bi zamahnuo koplje dovoljno silovito, stoga i baca nemoćno (*imbelle*) koplje na Pira, koje se tek slabo zabija u štit i prilično jadno visi s njega.⁵⁹ Ova je scena u direktnom kontrastu s gore opisanom Laokoontovom, a razlika između njih svjedoči o tome da drugačije vrste oružja odgovaraju različitim životnim dobima.

2.3.1.2. Snaga koplja

Budući da je očito za bacanje koplja iznimno bitan faktor snaga osobe koja rukuje njime, potrebno je ustanoviti kako se ta snaga postiže. Ona se može postići vježbanjem, ali se također vjerovalo da se posebna količina snage dobiva ako se koplje baca iz bijesa.⁶⁰ Stoga Ovidije opisuje Finejev osvetnički čin kao potaknut bijesom (jer mu je Perzej preteo Andromedu) kako bi dobio što više snage. Prilikom bacanja koplja likovi često viču, uglavnom zazivajući bogove u pomoć; dakle, potreba za božanskim uplitanjem svjedoči o silini udarca kopljem. U stvari, kada se prikuplja snaga da se nešto obavi, u prijenosu energije potrebno je izdahnuti, a u tome pomaže usklik.

Možemo analizirati i isječak iz *Eneide* u kojemu Vergilije opisuje što se događa s Enejom i njegovim sunarodnjacima nakon bijega iz Troje, kada se nalaze na moru, a strašno nevrjeme mrsi Enejine planove potrage za italском zemljom. Kako je došlo do tog nevremena, objašnjava Vergilije sjećajući se Junonine srdžbe na sve sinove trojanske, zbog čega zapovijeda vladaru vjetrova Eolu da stvori vremenske uvjete na moru u kojima je gotovo nemoguće ostati živ. Međutim, zanimljivo je upravo kako on to čini. On stražnjim krajem koplja, koji je također imao metalni šiljak (*cuspis*),⁶¹ udara u šuplju stranu planine, što stvara

⁵⁸ Verg. A. 2.532.

⁵⁹ Verg. A. 2.544–546.

⁶⁰ Ov. Met. 5.32–33.

⁶¹ Yates, 1875. Nailazimo na *pars pro toto*, kao kod *spiculum*. Slično tome, *cuspis* u prvom redu označava samo ‘vrh’, odnosno, ‘šiljak koplja ili strijele’, ali nikako šiljak mača ili bodeža (Divković [1900] 1980: s. v. *cuspis*). Dakle, *cuspis* može označavati i cijelo koplje, ali ne i strijelu.

velike oluje i grmljavinu.⁶² Očito se ovdje radi o ogromnoj udarnoj sili koja, ako bi se pokušala objasniti zakonima fizike, stvara potrese u zemlji dok udar metala (šiljka koplja) o kamen odzvanja i time dodatno stvara određeni *tremor*, ali i strašnu buku koja bi se mogla protumačiti kao grmljavina. Vergilijevo je mišljenje, čini se, bilo da je, jednom kada koplje udari, ono poput groma. Popratne kretnje prilikom udarca također bi bile u stanju pokrenuti kakav vjetar ili barem biti toliko silovite da se čini kako bijesni oluja. Uzimajući sve ovo u obzir, podrhtaji i vjetrovi nastali uslijed velike sile potaknute udarcem koplja o stijenu sposobni su onemogućiti manjoj pomorskoj floti poput Enejine napredovanje i siguran prolazak morem.

U drugom pjevanju Eneide opisana je scena u kojoj se također prikazuje osobita snaga bačenog koplja. Riječ je o sceni s trojanskim konjem kada su ga Trojanci tek spazili ispred svojih zidina pa su stali vijećati što učiniti s njim. Dok se svi čudom čude i razmišljaju kako bi bilo dobro uvući konja u grad, vjerujući da je on samo dar bogovima, Laokoont je jedini skeptičan. S obzirom na to da se radi o naizgled napuštenoj drvenoj spravi u koju mnogo toga – ljudi, npr. – može stati ako je doista šuplja, s pravom ima sumnje koje i izlaže okupljenima. Tada, da bi dokazao opasnost te građevine, a i potvrdio vlastite sumnje, Laokoont uzima koplje (*hasta*) i baca ga u drvenog konja:

„... ualidis ingentem uiribus hastam
in latus inque feri curuam compagibus aluum
contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
insonuere cauae gemitumque dedere cauernae.“⁶³

(... silnom je snagom golemo koplje / u bok zvijeri i u trbuh zaobljen spojevima / zavrtio. Zabolo se ono dršćući i, utrobu prodrnavši / zazvučale su prazne šupljine i tutnjavu proizvele.)

Očekivani ishod ovog čina uključivao bi tupi zvuk bez odzvanjanja jer je Laokoont vjerovao da su u njemu sakriveni Grci. Da je konj zaista bio dupkom pun – što ljudima, što vojnom opremom – takav bi i bio ishod bačenog koplja. Međutim, Odisej je lukavo napunio građevinu samo nekolicinom ljudi i oružjem, tako da je konj dao šupalj odzvuk kada se koplje zabilo u drvo i ostalo drhtati u mjestu (*stetit illa tremens*). Naime, potrebna je određena sila kako bi se koplje čvrsto zabolo u drveni materijal dršćući i ostalo zabodeno dok objekt gubi kinetičku energiju postignutu izbacivanjem. Također, u ovim se stihovima ističe upotreba *hastae* za bacanje.

Takav efekt imala su koplja naspram neživih objekata, što je samo po sebi ulijevalo strahopoštovanje. Pravilno bačena koplja znaju ostati čvrsto zabijena u metu, npr. drvena

⁶² Verg. A. 1.81–91.

⁶³ Verg. A. 2.50–53.

vrata, a mogu probiti i kralježnicu te ostati čvrsto zabodena tako da se nikako ili uz mnogo muke mogu izvući. Ono nije opasno samo po silini udarca, nego i zato što metalni vrh ostaje ukopan u rani te ga je teško izvaditi, a čini mnogo štete. Osim toga, moć koplja opisuje se takvom da može čak i zmajevu kožu probiti, koja glasi kao iznimno tvrda i pokrivena tvrdim nepropusnim ljuskama; ono može probiti čak i zmajev vrat zajedno s drvetom.⁶⁴ Zato je Eneja i dobio posebno izrađeni štit i oklop, koji obično koplje ne može probiti.

Bez obzira na veliku udarnu silu, koplje je moguće i uhvatiti u putanji prema meti,⁶⁵ što bi značilo da ono neće postići toliku brzinu kao strijele. Iz istog razloga koplje vjerojatno nema takvu preciznost kao strijela. Zbog toga je moguće odbijati koplja štitom, kako to Mezencije radi u *Eneidi*. Ipak, koplje ima sposobnost probiti mnogo slojeva odjednom, što štita, što oklopa pa i na kraju, recimo, prsa mete.⁶⁶ Vezano za to, na mnogim mjestima u *Eneidi* i *Metamorfozama* očituje se snaga kopljanika, pogotovo zrelih muškaraca naspram mladića, što znači da ubojita sila koplja ovisi o snazi osobe koja ga baca.

S obzirom na to da su koplja i općenito *tela* na glasu kao vrlo opasno oružje, ona služe kao potvrda časti, snage i izdržljivosti. Naime, Eneja u jednom trenutku izjavljuje da tijekom borbe za Troju nije izbjegavao nikakvo oružje Grka.⁶⁷ To znači da je hrabar i neustrašiv ako je spreman u potpunosti se prepustiti borbi ma što god letilo u njegovu smjeru s namjerom da ga usmrti. Drugim riječima, onaj koji ne izmiče kopljima sigurno je vrijedan divljenja i moćna osoba ako je uspio izaći iz toga živ. Takvim junakom Vergilije nastoji oslikati Eneju, ne samo zato što je protagonist epa, nego i zato što o njemu ovisi budućnost Rima, stoga mora biti prikazan kao neustrašiv i nepobjediv.

Sukladno tome, dok Eneja prolazi podzemljem, susreće mnoga poznata lica, među kojima se nalaze i preci Troje, Il, Asarak i Dardan, a oko njih stoje njihova koplja.⁶⁸ Ona u ovoj sceni služe kao potvrda njihove borbenosti, moći i ratne slave, a prema samoj toj slici ti trojanski oci očituju se kao snažni junaci. Jednako tako Eneja nailazi na Mizena u podzemlju, koji je u ratu odlazio u borbe s kopljem: „et lituo pugnas insignis obibat et hasta“.⁶⁹ Na ovaj način preminulim ratnicima osigurana je ratna čast i slava.

⁶⁴ Ov. Met. 3.90–92.

⁶⁵ Verg. A. 10.401–402.

⁶⁶ Verg. A. 10.482 i d.

⁶⁷ Verg. A. 2.432–433.

⁶⁸ Verg. A. 6.648–652.

⁶⁹ Prijevod: I po rogu u bitke znamenit išao i po koplju (Verg. A. 6.167).

Na sličan način prikazuje se sicilski kralj Acest. Naime, ogrnut medvjedićim krznom i „horridus in iaculis“,⁷⁰ odnosno bodljivak i strašan jer je oboružan kopljima, odaje dojam koji se jedino može opisati kao takav da izaziva strahopoštovanje u onima koji ga prvi puta vide.

Što se tiče samog ratovanja, koplja je moguće ispaljivati ciljano, jedno po jedno, ali je ponekad korisno ispaljivati ih u mnoštvu. Jednu je od takvih situacija u završnoj fazi trojanskog rata opisao Vergilije u sceni u kojoj su Grci pomoću drvenog konja provalili u Troju i harajući gradom stjerali većinu Trojanaca u kut. Međutim, nekolicina Trojanaca, uključujući i Eneju, bore se protiv neprijatelja na ulicama grada pa se maskiraju u njih ne bi li ih zavarali izgledom te se lakše probili kroz njihove redove i pobili što ih je više moguće. Ironično, tako su se dobro maskirali da ih ni njihovi sunarodnjaci s vrha obližnjeg hrama nisu prepoznali pa su ih stali obasipati kopljima, točnije, *telis*:

„hic primum ex alto delubri culmine telis
nostrorum obruimur...“⁷¹

(Ovdje smo prvo s visokog vrha hrama oružjem / naših zasuti...).

2.3.1.3. Upotreba koplja kod drugih naroda

Općenito govoreći, s obzirom na načine korištenja, koplja su bila prilično svestrano oružje. Tako ih je bilo moguće koristiti i prilikom napada na nasipe.⁷² S druge strane, opisujući specifičnu upotrebu vrsta oružja moguće je konkretizirati i u kojim se područjima koje oružje koristilo, odnosno koji su narodi bili naklonjeni kojim vrstama, a to opet govori mnogo o stilu vođenja bitke pojedinog naroda. Tako, na primjer, navodi Vergilije na kraju 7. pjevanja *Eneide* katalog ratnika koji dolaze Turnu u pomoć protiv Trojanaca, a često opisuje i vrstu oružja koju pojedini narodi ili grupe ratnika nose sa sobom. Među prvima se nalaze ljudi pod vodstvom Heraklova sina Aventina, oboružani sulicama, bodežima i sabinskim kopljima (*ueru Sabellum*).⁷³ Redoslijed njihove upotrebe vjerojatno je bio takav da bi se sulice (*pila*) ispalile na početku bitke, zatim se borilo mačevima (*mucro*), a po potrebi i drugim kopljem (*ueru*) ako bi koji neprijatelj utekao izvan dosega mača. Radi se li ovdje o Sabinjanima (*Sabelli*) ili je spomenuta grupa ratnika predvođena Aventinom samo koristila sabinska koplja nije jasno.

⁷⁰ Prijevod: Strašan po kopljima (Verg. A. 5.37).

⁷¹ Verg. A. 2.410–411.

⁷² Verg. A. 9.519–520.

⁷³ Verg. A. 7.664–665.

Katalog ratnika nastavlja se opisom seljaka iz raznovrsnih dijelova italskog područja, a dio njih opisuje se kao naoružane s po dva koplja.⁷⁴ Općenito govoreći, nije neobično nositi po dva koplja odjednom. Budući da je *spiculum* u pitanju, dalo bi se naslutiti da je Vergilijev dojam o njemu bio da se radi o koplju koje bi mogli koristiti i oni nevjешti ili nenaviknuti na ratovanje.

Halesovi su pak ljudi koristili kratko glatko koplje pod nazivom *aclydes*, koje se postavljalo u gibak remen (*flagellum*), ispaljivalo te istim remenom natrag koplje povlačilo.⁷⁵ Ovo je koplje drugačije od svih ostalih, a njegova kvaliteta ubadanja vjerojatno je ta koja ga čini bliže koplju nego strijeli, ali se u rimskoj književnosti iznimno rijetko spominje, što vjerojatno znači da se rijetko i koristilo.

Katalog ratnika završava opisom važne ratnice Kamile, volšćanske vojskovođe, koja je odrasla u Dijaninoj službi pa je stoga i oboružana licijskim tobolem, zlatnim lukom i kopljem od mirte.⁷⁶ Više o Kamili bit će govora u kasnijem poglavlju, no za sada je dovoljno napomenuti da je ona jedna od vrlo rijetkih žena kojima se pripisuje korištenje bilo kakvog koplja, a pogotovo bacajući ih silinom kakvu Kamila pokazuje.

Bez obzira na to tko je koristio kakvo oružje i u kojem trenutku, čini se da se znak za početak bitke davao tako što bi se koplje zavitalo u zrak:

„[Turnus] iaculum attorquens emittit in auras,
principium pugnae...”⁷⁷

([Turno] koplje zamahujući baci u zrak, / za početak bitke...)

Ovu očitu najavu početka bitke koristi u ovom slučaju Turno, ali se isti signal spominje na više mjesta, uglavnom ako se prekida razdoblje primirja ili nakon dužeg vremena bez veće bitke. Za razliku od raspirivanja akcije, kada je vrijeme mirovanja, koplja se mogu koristiti kao kakvo pomagalo, kao kada trojanski vođe koriste svoja duga koplja za odmor naslonivši se na njih.⁷⁸

2.3.1.4. *Vegecije o kopljima*

Vrlo je vjerojatno da su ovi i njima slični opisi utjecali i na Vegecijevo viđenje koplja. Naime, prilikom opisa kako bi vojnici trebali vježbati, posvećuje jedan odlomak objašnjenju

⁷⁴ Verg. A. 7.687–688.

⁷⁵ Verg. A. 7.730–731; Divković [1900] 1980: s. vv. *aclys*, *flägellum*.

⁷⁶ Verg. A. 7.803–817.

⁷⁷ Verg. A. 9.52–53.

⁷⁸ Verg. A. 9.229.

zašto vojnici ne bi trebali vježbati udarce sječimice (*caesim*), nego bodimice (*punctim*).⁷⁹ Kao razloge navodi da udarac oštricom najčešće zapravo ne bi bio smrtonosan zbog slojevitog oklopa, dok bi, navodno, ubod probio oklop i neminovno oštetio neke vitalne organe, ma kolikom jačinom oružje doista udarilo. Svoj kvazi-medicinski pristup umijeću ratovanja Vegecije je često koristio kao razlog ili primjer zašto bi se nešto moralo obavljati na način koji on opisuje upravo da bi dao legitimitet svojoj vojnoj reformi te ju uspješno promovirao.

Slijedeći *punctim non caesim* ideju i onu o konjaničkim vježbama s kopljima (opis u kasnijem poglavlju), Vegecije se bavi obrazlaganjem važnosti bacanja koplja prilikom vojnih vježbi kako bi se ojačale ruke te dobilo iskustvo i vještina bacanja koplja. Prema njemu, bitno je da se tijekom vježbanja koriste teža koplja (*hastilia ponderis gravioris*) od onih koja će biti korištena u pravim bitkama, a da se izbacuju velikom silinom (*ut magnis viribus hastile contorqueat*). Doduše, uz sve što navodi o važnosti kopljanika, snage vojnika i točno izvedenim vježbama, kaže da nije nužno pogoditi svoju metu prilikom bacanja koplja, nego je i susjedna sasvim zadovoljavajuća,⁸⁰ što daje zaključiti da je Vegeciju forma bila važnija od učinkovitosti unatoč želji za vojnim rezultatima o kakvima je čitao u djelima 'starih' Rimljana. Prema takvim i sličnim zahtjevima očito je da sam nije imao praktičnog vojnog iskustva.

Tijekom organiziranja vojske, tj. pripreme za bitku, postoji redosljed unutar legije za svaku vrstu vojnika. Tako Livije opisuje jednu scenu bitke između Hanibala i Scipiona Starijeg u kojoj su se redovi poremetili; strijelci (*iaculatores*) su pobjegli među rezerve i drugi red svoje čete.⁸¹ To znači da ih je prije početka bitke Scipion bio smjestio na čelo vojske zajedno s galskim konjanicima dok je rimske čete i jače saveznike sačuvao za zadnje redove (rezerve).

Na njegov se redosljed zasigurno nadovezuje Vegecije kada prvi red teško oklopljenih (*cum grauem armaturam*) vojnika naziva *principes*, drugi *hastati*, a treći *triarii*.⁸² Iako su u starije doba *principes* bili u drugom redu, Vegecije se svojim sporadičnim poznavanjem starijih vojnih običaja zapravo približava originalnom redosljedu budući da su *principes* najprije bili u prvom redu (odatle i naziv) prije nego što su pomaknuti u drugi.⁸³ Bilo kako bilo, Vegecije navodi također broj vojnika u svakoj kohorti, a od važnosti su za ovu temu *hastati*. Tako bi *primus hastatus* trebao voditi dvije centurije, odnosno dvjesto ljudi dok

⁷⁹ Veg. Mil. 1.12.

⁸⁰ Veg. Mil. 1.14.

⁸¹ Liv. 21 46.

⁸² Veg. Mil. 1.20, 2.2.

⁸³ Divković [1900] 1980: s. v. princeps 2) d).

bi *secundus hastatus* trebao voditi jednu i pol centuriju, odnosno sto pedeset ljudi.⁸⁴ Koplja koja *hastati* koriste Vegecije u trećoj knjizi svog djela naziva *spicula* i *lanceae*.⁸⁵ Iako su *hastati* kopljanici, Vegecije sva tri reda oprema s barem po dva koplja (*missibilia*). Njegov savjet za vođenje bitke govori da su sva tri reda teškog pješništva na početku bitke nepomično stajala ili sjedila dok *leuis armatura* napada neprijateljsku stranu uglavnom raznim bacačkim oružjem. Tek onda kada bi se neprijatelj približio, *grauis armatura* stupila bi u borbu mačevima i kopljima (*missibilia*) i to poput zida (zbog svih tih oklopa i štitova) ne razbijajući formaciju čak ni da bi progonili protivnike.⁸⁶ Nešto kasnije Vegecije ponešto mijenja svoj savjet navodeći da bi rezerve teže oklopljenog konjaništva oružanog kopljima (*contati loricatorum equites*) trebale ostati na krilima vojske kako bi mogle (zajedno s lakim pješništvom) opkoliti neprijatelja.⁸⁷

Prema Liviju, centurion Kvint Navije uveo je novinu u rimsku vojsku kombinirajući lako opremljeno pješništvo s konjanicima. Naime, pješništvo opremljeno većim brojem koplja izjahalo bi zajedno s konjaništvom te bi skočili s konja kada bi došli u domet neprijatelju. Potom bi izbacivali veliki broj koplja dok konjanici istovremeno napadaju, čime bi prenerazili i pobijedili protivničku vojsku.⁸⁸

Svojim zahtjevima za reformom vojske Vegecije se dotiče navedene taktike savjetujući vojnicima da, opremljeni mačevima i dugim kopljima (*conti*), vježbaju skakati sa i na konja;⁸⁹ tvrdi i da su u antici ('antika' iz njegove perspektive) takvi vojnici morali biti vrsni trkači,⁹⁰ po svemu sudeći miješajući suvremenu praksu s onom iz ranijeg razdoblja Rima. Koliko je koplja smatrao bitnima svjedoči i njegov zahtjev da *decurio*, postavljen na čelu konjaništva, bude vješt u rukovanju kopljem (i streličarstvu).⁹¹

Ako bi se pak vojska koristila pomičnim tornjevima za napad na zidine (*turres*), tada bi se u gornjim dijelovima smjestili kopljanici i strijelci (*contati et sagittarii*) da bi lakše porazili zaštitnike grada. Osim kopnenih napada vojske na vojsku i napada ili obrane zidina, koplja se moglo koristiti i u pomorskim bitkama (uz pregršt raznih drugih vrsta projektila) kada bi se protivnički brodovi dovoljno približili jedni drugima.⁹²

⁸⁴ Veg. Mil. 2.8.

⁸⁵ Veg. Mil. 3.14.

⁸⁶ Veg. Mil. 2.17.

⁸⁷ Veg. Mil. 3.17.

⁸⁸ Usp. Liv. 26 4.

⁸⁹ Veg. Mil. 1.18.

⁹⁰ Veg. Mil. 3.16.

⁹¹ Veg. Mil. 2.14.

⁹² Usp. Veg. Mil. 4.17, 44.

No, ističe se – i u stručnim i u književnim prikazima – upotreba glagola *torquere*, što implicira da bi se za izbacivanje koplja ono na neki način zavrtilo. Možda je takvo izbacivanje pomagalo pri stabiliziranju putanje koplja (više o *torquere* u 5. poglavlju). U svakom slučaju, prilikom bacanja potrebno je obratiti pozornost na smjer vjetra kako ne bi sputavao let koplja,⁹³ a u borbi je efektivno koristiti projektile bilo kakve vrste s višeg tla.⁹⁴ Koplje se, doduše, ne mora nužno bacati, nego se može njime i skočiti na neprijatelja, pogotovo ako je neprijatelj na konju.⁹⁵

Vegecijev je savjet, recimo, jasan i nedvosmislen: tijekom borbe na daljinu, kada se koplja (*spicula*) izbacuju, potrebno je stati lijevom nogom naprijed (*in ante*) kako bi se vojnik stabilizirao i tako postigao veću udarnu silu, a kada je vrijeme borbe prsa o prsa (*ad pilum*), potrebno je stati desnom nogom naprijed kako bi se vojnik zaštitio i lakše desnom rukom zadao udarac.⁹⁶ Udarac izbliza odnosi se bilo na koplje bilo na mač, a zanimljivo je Vegecijevo olako miješanje različitih vrsta koplja.

2.3.2. Lov

Osim što su koplja dobro poznata kao ratničko oružje i njihova upotreba u boju, koplje se često koristilo u lovu na životinje i o toj upotrebi postoje potvrde kod Vergilija i Ovidija. Daleko se manje koristi koplje za lov nego strijele, ali je ipak prisutno u nekim slučajevima, a Ovidije i Vergilije nazivaju ga *venabulum*.⁹⁷ Ako se u lovu koristi, onda se uzima brzo koplje (*telum volatile*),⁹⁸ što bi dalo naznačiti manju težinu kako bi se njime lakše rukovalo, ali isto tako i manju udarnu silu, koja ne mora odmah pri udarcu usmrtili metu. Jedan je takav primjer neizravno opisan u sceni *Eneide* koja se tiče pogrebnih igara u čast Enejinu ocu Anhizu. Naime, prva je od igara natjecanje u brzini i upravljanju brodova, a kao nagrada kapetanu pobjedniku namijenjen je bio plašt ukrašen scenom iz mitologije koja prikazuje Ganimeda (*puer regius*) kako koristi *iaculum* u lovu na jelene.⁹⁹ Očito je prema toj sceni, dakle, da se koplje također moglo koristiti za lov na divljač, ali se isto implicira da je takva potjera za divljači znatno iscrpljujuća, zbog čega Ganimedu ponestaje daha zbog umora (*cursu fatigat acer, anhelanti similis*). U ovom je slučaju iskorišten *iaculum*, što bi dalo naznačiti dvije

⁹³ Veg. Mil. 3.14.

⁹⁴ Veg. Mil. 3.13, 4.29.

⁹⁵ Veg. Mil. 1.18, 3.14.

⁹⁶ Veg. Mil. 1.20.

⁹⁷ Ov. Met. 4.83, 8.404, 419, 9.205, 10.713, 12.453; Verg. A. 4.131, 9.553.

⁹⁸ Ov. Met. 7.840–845.

⁹⁹ Verg. A. 5.252–254.

stvari: prvo, to se koplje moglo koristiti za lov dok se *hasta* koristila više za ratovanje – ili je barem takav dojam imao Vergilije; drugo, sam naziv implicira da se *iaculum* prilikom lova isključivo bacalo.

Koliko je pak bilo potrebno uzeti u obzir koplje kao oružje za lov govori sljedeći citat:

„ut fera, quae densa uenantum saepta corona
contra tela furit seseque haud nescia morti
inicit et saltu supra uenabula fertur.“¹⁰⁰

(Kao što se zvijer, koja protiv gustog oružja opkoljena / četom lovaca bijesni i svjesna smrti / baca i preko koplja skače).

Prema tome, očito je da su opasnije divlje zvijeri poput lava ili vepa bile zahtjevnija lovina, stoga je bilo potrebno koristiti oružje koje ima veći potencijal za štetu. Strijela nema tu silu koja bi probila zvijer; ona može eventualno ostati zabodena u kožu divlje zvijeri. Zbog toga se koriste koplja, a u gore citiranoj sceni više lovaca napada zvijer u gusto zbijenim redovima kako lav ne bi mogao pobjeći. Da su lovci na jelene i vepove (*ceruorum aprorumque uenatores*) bili dobar izbor za vojnike zbog svoje fizičke spreme i uvježbanosti, smatrao je i Vegecije.¹⁰¹

2.3.3. Igre i vježbe

Osim ratničke vještine i lova na životinje, koplja su se također koristila u raznim vrstama natjecanja, igara i sličnih aktivnosti koje se pak zajednički mogu promatrati kao vrsta vježbi za vještinu rukovanja kopljima. Jedan je takav primjer scena prisutna u *Eneidi* u kojoj Eneja i njegovi izaslanici zatječu latinske mladiće kako vježbaju ispred gradskih zidina i međusobno se natječu, između ostalog, u streličarstvu i bacanju koplja.¹⁰² Osim što se ovakva razbibriga pripisuje mladima, pažnju privlači opis koplja – *lenta spicula* (meka ili savitljiva koplja). Takva bi kvaliteta drveta značila da se koplje lako savija u zraku nakon izbacivanja zbog čega je putanja nestabilna i let sporiji, a prema tome i udarna sila manja. Oprečno tome, ono se izbacuje mišicom, odnosno snažnom rukom ili mišićavom nadlakticom (*lacerto*), što je upravo i potrebno da bi se tako nepouzdanu koplje bacilo. Zahvaljujući ovom opisu postaje jasnije zašto je *spiculum* bilo korisnije za ubadanje.

U petom pjevanju *Eneide* opisuju se pogrebne igre održane u Anhizovu čast i sjećanje, tijekom kojih se organizirana natjecanja u bacanju koplja i u streličarstvu,¹⁰³ ali se, nažalost,

¹⁰⁰ Verg. A. 9.551–553.

¹⁰¹ Veg. Mil. 1.7.

¹⁰² Verg. A. 7.162–165.

¹⁰³ Verg. A. 5.67–68.

natjecanje u bacanju koplja spominje samo se u ova dva stiha. S druge strane, nakon natjecanja slijedi posebna ceremonija koju izvode trojanski mladići s Askanijem Julom na čelu, a koja navješćuje *lusus Troiae*. Ovaj konjanički prikaz, oživljen za Cezara i ustanovljen kao redovan događaj za Augusta, uključivao je manevre koje su izvodili mladići rimskog plemstva. Tijekom tog prikaza svaki od mladića nosi po dva drenova koplja (*cornea hastilia*) željeznog vrha¹⁰⁴ koja koriste u koreografiranoj izvedbi pariranja na konjima oponašajući pravu borbu na razne načine.¹⁰⁵ Sličnu konjaničku vježbu – po svemu sudeći temeljenu na *lusus Troiae* – pod nazivom *armatura* pripisuje Vegecije vojničkoj izvrsnosti. Pridaje joj toliko važnosti tvrdeći da su je vojnici morali savršeno izvesti prije nego što dobiju normalnu plaću u žitu ili bi u protivnom bili plaćeni ječmom; njihovi *campidoctores* (vojni instruktori) bili su nagrađivani dvostrukom plaćom u žitu.¹⁰⁶

3. LUK I STRIJELE

Drugo su bacačko oružje koje se dosta često spominje u rimskoj književnosti luk i strijele. Najčešće se spominju nazivi za luk i njegove dijelove (*arcus, nervus, cornu*), strijelu i njene dijelove (*sagitta, harundo, telum, spiculum* i *cuspis*) te tobolac (*pharethra*). U ovom će se poglavlju objasniti zašto luk među Rimljanima nije bio toliko popularan kao koplje te dati neke osnovne specifikacije o upotrebi streličarstva te koje se narode antike najviše veže uz njega.

3.1. Materijalni sastav

Zahvaljujući Vegeciju saznajemo da su postojale specijalizirane radionice za štitove, oklope i lukove (*fabricae arcuariae*), u kojima su se izrađivale strijele (*sagittae*), *missibilia*, kacige i sve vrste oružja: „Habebant etiam fabricas scutarias loricarias arcuarias, in quibus sagittae missibilia cassides omniaque armorum genera formabantur.“¹⁰⁷ Zanimljivo je da radionicama daje naziv po jednoj vrsti bacačkog oružja, navodeći potom *omnia armorum genera*, a pozivajući se na radionice za štitove i oklope, navodi jedino kacige (koje je smatrao izrazito bitnim dijelom oklopa, što je očito po njegovim uputama o oklopima i štitovima).

¹⁰⁴ Verg. A. 5.557.

¹⁰⁵ Verg. A. 5.586–587.

¹⁰⁶ Veg. Mil. 1.13.

¹⁰⁷ Prijevod: Imali su također radionice za štitove, oklope i lukove, u kojima se su izrađivale strijele, koplja, kacige i sve vrste oružja (Veg. Mil. 2.11).

Osim toga, *missibilia* se može odnositi na sve što se baca. Zaključujući po kontekstu, Vegetije tu riječ koristi ponekad za koplja, a ponekad za strijelice.

Za razliku od koplja, o vrstama lukova i strijela ne saznajemo toliko, ali zato postoji ponešto opisa materijala od kojih su bili načinjeni (ili se barem tako smatralo). Kao utješnu nagradu svakom natjecatelju u trčanju, Eneja je namijenio po dvije blistave knoske strijele (*lucida spicula*) od uglačanog metala (*leuato ferro*).¹⁰⁸ S obzirom na izraze *lucidus* i *leuatus*, koji upućuju na blistav metal, vjerojatno nije riječ o željezu, nego o nekakvoj njegovoj leguri poput čelika. Također, Knos je kretski grad, a Krećani su bili poznati streličari. Osim toga, Ovidije spominje i strijele od trske (*calamus*).¹⁰⁹

Kupidon ima dvije vrste strijela: prva, koja uzrokuje ljubav, pozlaćena je (*aurata*) i oštrog vrha (*cuspidate acuta*), a druga, koja čini suprotno, tupa je (*obtusum*) i u tijelu ima olovo (*habet sub harundine plumbum*).¹¹⁰ Onom oštrom probija Apolonu kosti do moždine dok ona s olovom upućuje na potrebu otežavanja strijela u nekim slučajevima. Prema tome, vrsta vrha utjecala je na lakoću ili težinu vađenja strijele iz rane, pogotovo ako je zabijena u kost, dok je olovo dodavalo težinu kako bi strijela dobila na udarnoj sili.¹¹¹

Dijana, Kamila i Klorej (svećenik frigijske božice Cibebe) nosili su zlatne lukove (*aureus arcus*),¹¹² koji bi, po pjesničkoj logici, trebao biti iznimno kvalitetno i moćno oružje zbog svog sastava. Međutim, zlato nije lako savitljiv materijal, što znači da bi se potezanjem tetive krajevi zlatnoga luka vrlo teško savili. Inače, da bi se strijela ispucala, streličar ju mora pustiti zajedno s nategnutom tetivom kako bi se krajevi luka i tetiva vratili u prvotan položaj, prilikom čega tetiva gura strijelu te dolazi do ispaljivanja strijele. Ako tetiva prilikom natezanja zlatnoga luka – nekim čudom – ne bi pukla, tada se zasigurno njegovi krajevi ne bi mogli vratiti u prvotan položaj jer zlato nije nimalo elastično, zbog čega bi i tetiva ostala visjeti na luku dok bi strijela samo vertikalno pala. Čak i da je luk samo pozlaćen, taj bi metal i dalje predstavljao problem za elastičnost, a prema tome i korisnost luka. Jedini je slučaj u kojemu bi zlato moglo imati koristi na luku ako se smjesti na same njegove krajeve, odnosno na rogove (*cornus*). Dakle, zlatni lukovi mogu služiti jedino kao kakva nagrada ili suvenir za položiti u vitrinu ili objesiti na zid. Osim zlatnog, spominje se još i drijenov luk (*corneus arcus*),¹¹³ u vlasništvu Najade Siringe koja se upravo po tome razlikuje od Dijane.

¹⁰⁸ Verg. A. 5.306–307.

¹⁰⁹ Ov. Met. 7.778

¹¹⁰ Ov. Met. 1.468–471.

¹¹¹ Ureche, 2013: 187.

¹¹² Verg. A. 11.652, 774.

¹¹³ Ov. Met. 1.697.

O materijalima za tetive nema puno spomena, ali je tomu vjerojatno razlog što nije bilo toliko varijacija za vrste tetiva koliko za vrste lukova ili strijela. Ipak, preko Vergilija saznajemo da je tetiva mogla biti od konjske dlake (Askanijev *neruus equinus*).¹¹⁴

Za razliku od luka, jedina je upotreba tobolca pohrana i prenošenje strijela. Zbog toga zlatni tobolac (*aurata pharetra*)¹¹⁵ tračke nimfe nije toliko sporan. On također može biti od bjelokosti (*eburnea telorum custos*),¹¹⁶ a nerijetko se opisuje samo vanjski izgled, kao išarani tobolac (*picta pharetra*).

Kad god se spominje zlatno ili pozlaćeno oružje, radi se uglavnom o bogovima ili junacima koji su miljenici bogova. Takvo oružje u stvarnoj upotrebi zasigurno ne bi bilo efikasno ni praktično, kako zbog skupoće materijala tako i zbog neupotrebljivosti zlata u svrhu oružja koje iziskuje savitljivost. Stoga se takve vrste oružja uglavnom vežu uz božanstva i polubožanstva.

3.2. Upotreba

S obzirom na razlike u mogućnosti koplja i strijela, jasno da su postojale razlike u njihovoj upotrebi, ali je isto tako bilo i sličnosti. U ovom se poglavlju objašnjava na koje se načine ta dva oružja poklapaju, a na koje se načine ističe njihov kontrast. Tako se jedan od potonjih očituje u stihu *Eneide* koji se tiče streličarskog natjecanja na kojem sudjeluju tri mlađa streličara i sicilski kralj Acest, koji je kao zreo muškarac najstariji među njima. Zbog toga Vergilije navodi da se Acest htio okušati u sportu mladih.¹¹⁷ Zašto je streličarstvo sport mladih vjerojatno ima više razloga. Jedan bi od njih mogao biti taj što streličarstvo, odnosno let strijele, odražava brzinu i poletnost mladosti. Drugi bi razlog mogao biti taj što se smatralo da ubod strijele nije u tolikoj mjeri smrtonosan (za ljude) kao i koplje. Osim toga, vjerovalo se da muškarac dobiva na snazi i žestini vježbanjem, iskustvom i s godinama, tako da često u književnim prikazima stariji, zreli muškarac svojom snagom nadvlada mlađeg. S obzirom na to da je za ispaljivanje strijele bitniji dobro izrađen luk i preciznost gađanja, a ne snaga ruke kojom se rukuje oružjem, vjerojatno je i zato streličarstvo bilo vještina onih koji su smatrani nježnijima, kao mladići i žene. Tek u slučaju snažnih mitskih junaka poput Herakla spominje

¹¹⁴ Verg. A. 9.622.

¹¹⁵ Verg. A. 11.858–859.

¹¹⁶ Ov. Met. 8.320–321.

¹¹⁷ Verg. A. 5.499.

se luk kao nešto strašno, odnosno čega se treba bojati, ali čak i tada misli se zapravo na osobu koja lukom rukuje: „[Alcides] Lernam tremefecerit arcu“.¹¹⁸

Ako se pak ne radi ni o jednom od gore spomenutih razloga, tada se radi o lukavim pothvatima koji se često očituju u posredovanju božanstava poput Kupidona, čije se cijelo djelovanje svodi na korištenje luka i strijela za manipulaciju osjećaja, kao kada zabija kukastu strijelu (*hamata harundo*) Plutonu u srce:

„oppositoque genu curvavit flexile cornum
inque cor hamata percussit harundine Ditem.“¹¹⁹

(Postavivši na koljeno savijao je gibak rog / i u srce kukastom pogodio strijelom Dita.)

U ovom prizoru također saznajemo nešto o potezanju luka: Kupidon napinje gipki luk (*flexile cornu*) o svoje koljeno (*opposito genu*), što znači da se radilo o luku manjih dimenzija, a takav luk imao bi i manji domet.¹²⁰

Ipak, najveća je razlika između kopljanštva i streličarstva udarna sila strijele koja ovisi najviše o snazi luka kojim se puca, a ona pak ovisi o načinu izrade luka i njegovim konačnim dimenzijama. Te su dimenzije, za maksimalnu učinkovitost, određene prema mjerama tijela svakog streličara ponaosob.¹²¹

3.2.1. Ratovanje

Poput koplja, strijele su također bile bitno oružje u ratovanju. Njihova je učestala primjena u borbama pomno zabilježena kako u književnim tekstovima, tako i u stručnoj literaturi.

3.2.1.1. Vergilije i Ovidije o streličarstvu

O streličarstvu kao važnoj ratničkoj vještini svjedoči činjenica da su ga koristile Amazonke, koje su bile na glasu kao vrsne i žestoke ratnice. Naime, jedno od oružja koje su koristile ove poznate ratnice bili su luk i strijele. Njih spominje i Vergilije navodeći amazonski tobolac (*pharetra*) pun tračkih strijela (*sagittae*) kao nagradu trkačima za drugo mjesto.¹²² Tračani su, kao i Amazonke, bili trojanski saveznici u ratu protiv Grka, ali su prešli na grčku stranu kada su shvatili da će Troja izgubiti. Obično se uz Tračane asocira bog rata Mars, što također dovodi streličarstvo u vezu s ratovanjem.

¹¹⁸ Prijevod: [Heraklo] je Lenu potresao lukom (Verg. A. 6.803).

¹¹⁹ Ov. Met. 5.383–384.

¹²⁰ Ureche, 2013: 184.

¹²¹ Usp. Ureche, 2013: 188.

¹²² Verg. A. 5.311–312.

Ranije spomenuta Kamila opisuje se oružana licijskim tobolcem i zlatnim lukom. Licijci su bili poznati streličari, a posebno su slavili Apolona, koji je također povezan sa streličarstvom. Kao izvježbani u streličarstvu morali su biti dobri i u izradi lukova i strijela, stoga je i Eneja dobio od svog oca tobolac i licijske strijele.¹²³ Često se spominje u *Eneidi* ispaljivanje krećanskih strijela iz licijskih lukova. Što se tiče Kamilina borbenog stila, opisuju se kao amazonski. Naime, ona skače u bitku ogolivši jednu stranu prsa (*unum exserta latus*), a nadjevak joj je također *pharetrata*, odnosno oboružana tobolcem.¹²⁴

Nadalje, spominju se i etruščanski mladići kao naoružani lakim/brzim (*leues*) strijelama i smrtonosnim (*letiferi*) lukovima, što potvrđuje da se radi o mladenačkoj vještini.¹²⁵ Njihovi se tobolci nazivaju *goryti* – naziv koji vjerojatno potječe od Skita,¹²⁶ a koji se spominju kao odlični streličari. Zato i ne čudi što se kao pjesničko sredstvo nečija brzina mogla usporediti s brzinom skitskih strijela: „*quae ... Scythica non setius ire sagitta*“.¹²⁷

Kao što se koplje bačeno u neprijateljski tabor tumači kao prekid primirja ili, uopće, početak bitke, tako se i ispaljena strijela na isti način mogla koristiti, odnosno tumačiti. Primjer je toga Pandar (brat Euritiona, jednog od natjecatelja u streličarstvu), koji je prvi odapeo strijelu u Trojanskom ratu nakon što je zapovijeđeno da se razbije razdoblje primirja s Grcima.¹²⁸

Jednom kada bitka počne, korisno je obasuti protivnika kišom strijela¹²⁹ zato što se strijele mogu daleko brže ispucati nego koplja bacati, stoga se i veći broj može brzo naći u zraku i protivničkim redovima. Međutim, ako je strijela previše, onda njihova količina smeta putanji (*turba nocet iactis*) tako da se dobije suprotan efekt:

„... iaciuntque sine ordine tela:
turba nocet iactis et... impedit ictus.“¹³⁰

(... i bacaju bez reda strijele: / gomila šteti hicima i... priječi udarac.)

Umjesto da količina osigura da neke bar pogode metu, jedne drugoj smetaju i tako umanjuju priliku za pogodak (*impedit ictus*).

Što se tiče božanstava, i Apolon i Dijana bili su štovani, između ostalog, kao bog i božica streličarstva. U književnosti ih se prikazivalo podjednako vezane uz ratovanje i lov,

¹²³ Verg. A. 8.166–167.

¹²⁴ Verg. A. 11.648–649.

¹²⁵ Verg. A. 10.167–169.

¹²⁶ Uz strijele, u ovom se tobolcu mogao prenositi i luk (vidi Greek-English etymological dictionary: s. v. γορτυτός).

¹²⁷ Prijevod: Da ona ... isto kao skitska strijela ide (Ov. Met. 10.588).

¹²⁸ Verg. A. 4.495–497.

¹²⁹ Verg. A. 8.694–695.

¹³⁰ Ov. Met. 8.389–390.

iako se Apolonova domena ticala više ratničke vještine nego lova, a Dijanina upravo obrnuto. Tako se Askanijevo oružje, odnosno luk i strijele, navode kao slično Apolonovu,¹³¹ ali budući da je Askanije bitan za povijest/budućnost Rima, Apolon mu ne zamjera na tome.

S tim na umu, doduše, zanimljivo je da se tijekom bitke Askanije ne obraća nijednom od njih dvoje, nego baš Jupiteru prije ispaljivanja strijele:

„... Ascanius, neruoque obuersus equino
contendit telum diuersaque brachia ducens
constitit, ante Iouem supplex per uota precatus...“¹³²

(... Askanije je, s tetivom konjskom okrenuvši se / nategnuo oružje i na suprotne strane ruke vodeći / namjestio, najprije Jupitera smjerno moleći zazvao...)

Ovdje je također vidljiv proces natezanja luka: Askanije je razvukao ruke jednu nasuprot drugoj držeći tetivu i strijelu na njoj jednom rukom, a luk drugom (*contendit telum diuersaque brachia ducens*).

Osim Askanija, Vergilije opisuje na više mjesta proces natezanja luka, a među njima je zanimljiva scena u kojoj je tračka nimfa poslana u osvetu Dijanine miljenice Kamile. Nimfa povlači tetivu toliko da se dodiruju krajevi luka („donec curuata coirent inter se capita“) dok joj lijeva ruka dodiruje vrh strijele, a desna ruka i tetiva bradavicu („laeua aciem ferri, dextra neruoque papillam“).¹³³ Ovakav položaj luka dao bi naznačiti da puca na veliku daljinu, a položaj ruku da cilja malo u visinu kako bi postigla daljinu. Drugačije se položaj desne ruke ne bi mogao objasniti zato što desna ruka inače mora biti u visini uha kako bi strijela bila u ravnini očiju. Na taj se način uspostavlja linija ciljanja, odnosno preciznost koja bi se izgubila ako bi se desna ruka spustila tako da dotiče prsa, kao što to nimfa čini. Zapravo je prilično nejasno zbog te sporne desne ruke kako je točno Vergilije zamislio da bi ovaj prizor bio izvediv.

Za razliku od koplja, strijele obično nemaju veliku udarnu silu, što nam potvrđuju scene poput one u kojoj je Turnov vojnik pogođen usred lica strijelom, ali je i dalje živ te čak razgovara s Turnom.¹³⁴ Osim siline udarca, učinak je slabiji jer se radi o manjoj dimenziji oružja nego što je koplje. Strijele se mogu koristiti neopaženo iz daljine, ali smrtonosnu štetu čine tek ako probiju vitalne organe, kao pluća ili sredinu čela. Ako pogode koljeno, čovjek će šepati, ali i dalje može nastaviti s ratovanjem. Prema tome, strijele se mogu koristiti za onesposobljavanje protivnika, da bi se potom udijelio smrtonosni udarac ili drugom strijelom

¹³¹ Verg. A. 9.655.

¹³² Verg. A. 9.622–624.

¹³³ Verg. A. 11.858–862.

¹³⁴ Verg. A. 12.651–652.

ili kojim drugim oružjem. Scena u kojoj je Amfionov sin Izmen pogođen strijelom u prsa dočarava udarnu silu luka koja nije tolika da bi ga automatski po pogotku zbacila s konja, nego on ima vremena i uskliknuti pa potom lagano spuznuti u stranu s konja te polagano umrijeti.¹³⁵

Strijeje također mogu imati smrtonosne posljedice ako pogode pravo mjesto. Naime, mladi je Almo u *Eneidi* pogođen strijelom ravno u grlo (*sub gutture uulnus*), stoga i umire gušeći se u krvi.¹³⁶ U ovom slučaju, strijela je pogubno i opasno oružje čak i u ratu, ali zato što je pogodila vrlo ranjivo mjesto. Doduše, pogođeni strijelom, ljudi (i životinje) ne moraju odmah umrijeti. Iako je lako moguće da strijele ne počine ozbiljnu ranu prilikom udarca, ipak su kobne ako probiju scro.

Budući da ne mogu osigurati smrt ranjenika, vrh im se može natopiti smrtonosnim otrovom, što znači da se radi o podmuklom oružju. Tako je i Heraklo ubio Hirona; pogodio ga je strijelom čiji je vrh bio namazan otrovom Lernejske zmijske Hidre.¹³⁷ Osim toga, strijele se mogu ispucati iz zasjede.

Sukladno tome, strijele se ne koriste često u opisima razorne štete bilo kakvog oružja. Postoji samo jedan primjer u kojem jedna strijela probada dva čovjeka odjednom, a inače se strijele ne koriste za takve pothvate:

„et iam contulerant arto luctantia nexu
pectora pectoribus, cum tento concita nervo,
sicut erant iuncti, traiecit utrumque sagitta.
ingemuere simul, simul incurvata dolore
membra solo posuere, simul suprema iacentes
lumina versarunt, animam simul exhalarunt.“¹³⁸

(I već su se složili bili u tijesnom hrvačkom spletu / prsa o prsa, kada s nategnute tetive, / kako su bili spojeni, probode obojicu ispucana strijela. / Jauknuli su zajedno, zajedno savivši od boli / udove, na zemlju su pali, zajedno se na koncu života / na zemlju izvrnuli, dušu zajedno izdahnuli.)

Ovaj citat opisuje dvojicu muškaraca koji su u trenutku hrvanja bili prsa o prsa, dakle tijesno stisnuti jedan do drugoga da ih je strijela probola obojicu. To što su zajedno izdahnuli lako se može pridati pjesničkoj slobodi – a upitan je čak i učinak te jedne strijele.

3.2.1.2. *Vegecije o streličarstvu*

No Vegecije bi o ratovanju lukom i strijelama mogao imati pouzadnije podatke. Naime, bez obzira na brzinu ili moguću udarnu silu strijele, *sagittarii* su bili nešto izloženiji

¹³⁵ Ov. Met. 6.227–238.

¹³⁶ Verg. A. 7.531–534.

¹³⁷ Ov. Met. 2.649–654.

¹³⁸ Ov. Met. 6.242–247.

protivničkim udarcima zato što, uz luk i strijele, nisu mogli nositi štitove, a rukovanje lukom vjerojatno nije dozvoljavalo korištenje težih oklopa. Zbog toga Vegetije ističe važnost oklopa (*catafractes*) i kaciga (*galeae*) za sve vojnike, a za streličare također navodi vrstu štitnika za lijevu ruku pod nazivom *manica*.¹³⁹ Ti su štitnici zasigurno bili dio obavezne opreme streličara, a služili su za to da tetiva luka ne udari streličara po ruci prilikom ispaljivanja strijele. S obzirom na vrstu oklopa, Vegetije uvrštava streličare u *leuis armatura*,¹⁴⁰ objašnjavajući da u bojnom poretku dolaze nakon prva dva reda, a oboružava ih kacigom i oklopom, ali i mačevima uz luk i strijele: „... erant item sagittarii cum cassidibus catafractis et gladiis, sagittis et arcubus“.¹⁴¹

Što se tiče rimske vojske i njezina sastava s obzirom na streličare (*sagittarii*), za Vegetija su bili od tolike važnosti za umijeće ratovanja, bilo da se radilo o konjaništvu, bilo o pješastvu, smatrajući da njihova prisutnost može preokrenuti ishod bitke. Tako navodi bitku Scipiona Afričkog protiv Numantinaca, za koju smatra da je Scipion dobio zato što je umiješao (*miscuisset*) probrane streličare (*lecti sagittarii*) u svaku centuriju.¹⁴² Iz istog je razloga smatrao da *decurio* – i konjaništvo općenito – mora izrazito vješto ispaljivati strijele.

U svakom slučaju, prema Vegetiju, drugi se red, *hastati*, sastoji – osim od kopljanika – i od oklopljenih streličara (*circumdati catafractis sagittarii*); treći (*ferentarii*) i četvrti red (*leuis armatura*) sastavljeni su na sličan način, odnosno imaju mlade streličare (*sagittarii iuuenes/iuniores*), uz manje razlike u ostatku sastava s obzirom na kopljanike, štitonoše i raznovrsne *iaculatores*.¹⁴³ Što se pak tiče konjaništva, one bez oklopa („qui loricas non habent“) i *equites sagittarii* smješta na same krajeve krila bojnih redova.¹⁴⁴

Vegetije smatra da je zadaća lako oklopljenog pješastva i konjaništva, među kojima se nalaze i *sagittarii*, započeti bitku tako što bi stali u prvi bojni red te svojim napadima pozivali na borbu. Njima je namijenio ulogu proganjanja protivnika kada stanu bježati, ali samo ako protivnička vojska nije nadmoćna; u protivnom, moraju se vratiti u svoje bojne redove i stati iza teško oklopljenih redova, spremni proganjati neprijatelje ako im se ukaže prilika.¹⁴⁵ Smatrao je, naime, da je tako podijeljena funkcija bojnih redova recept za svaku uspješnu bitku.

¹³⁹ Veg. Mil. 1.20.

¹⁴⁰ Veg. Mil. 2.2.

¹⁴¹ Prijevod: Slijede zatim streličari s kacigama, oklopom i mačevima, strijelama i lukovima (Veg. Mil. 2.15).

¹⁴² Veg. Mil. 1.15.

¹⁴³ Veg. Mil. 3.14.

¹⁴⁴ Veg. Mil. 3.16.

¹⁴⁵ Veg. Mil. 2.17, 3.14, 16.

Opisujući brojne strategije i formacije kojima se moglo pokoriti neprijateljsku vojsku, Vegetije navodi i klinasti bojni red (*cuneus*)¹⁴⁶ ili makedonsku falangu. Ova se formacija sastoji od mnoštva pješništva koji su naprijed usko, a straga široko poredani te tako razbijaju protivničke redove zato što bacaju mnoštvo oružja (*tela*) na jedno mjesto.¹⁴⁷ Iako nije specificirano o kakvom se točno bacačkom oružju radi, lako je moguće da je riječ o svemu što se da baciti, a prvenstveno o strijelama, koje Vegetije često uvrštava u svaki bojni red. Da se radi o formaciji koja je zaista korištena u antici potvrđuje Livijev opis 'klina' u bitkama Rimljana protiv Gala, Hispanaca i Afrikanaca,¹⁴⁸ iako se ne spominju *tela*.

Kada se radilo o kretanju u blizini neprijatelja, posebnu pozornost trebalo je tada dati rasporedu bojnih redova. Naime, Vegetije daje niz uputa kako najbolje sastaviti vojnu karavanu kako bi se njezin integritet u potpunosti zaštitio, ali naglašava smještanje probranih konjanika, lako oklopljenih i streličarskog pješništva na one dijelove koji će najvjerojatnije biti napadnuti.¹⁴⁹

I za opsadu gradova imao je Vegetije brojne upute, a među njima je uvrstio i razne bojne sprave. Jednu od njih naziva *pluteus*, a radi se o zaklonu pod kojim su se skrivali razni *iaculatores*, protjerujući branitelje sa zidova kako bi lakše na njih postavili ljestve. Sličan joj je *agger*, a ima istu funkciju ispaljivanja skrivenog bacačkog oružja (*tela*). Spominju se i ostale bojne sprave koje mogu sakrivati streličare ili druge *iaculatores*, ali same po sebi nisu ili ne ispaljuju bacačko oružje,¹⁵⁰ stoga o njima ovdje neće biti posebnoga govora.

Prilikom opsade gradova, strijele imaju još jednu funkciju tek neizravno vezanu za rat. Naime, da bi se uspješno izradile ljestve i sprave kojima će se vojnici popeti preko zidina, potrebno je točno izmjeriti visinu zida, a to je moguće pomoću dvije metode, od kojih se jedna tiče streličarstva. Ako se jedan kraj tankog i laganog konopca (*linum*) zaveže za strijelu, koja se potom usmjeri prema vrhu zida i ispuca, kada strijela završi svoju putanju, izmjeri se duljina konopca te se ljestve mogu graditi.¹⁵¹

Kada se govori o dometu koji se može postići streličarstvom, on se može koristiti kao mjerna jedinica da bi se opisala udaljenost:

„tantum aberant summo, quantum semel ire sagitta

¹⁴⁶ Divković [1900] 1980: s. v. *cuneus*.

¹⁴⁷ Veg. Mil. 3.19.

¹⁴⁸ Liv. 22 47.

¹⁴⁹ Veg. Mil. 3.6.

¹⁵⁰ Usp. Veg. Mil. 4.15, 17, 21.

¹⁵¹ Usp. Veg. Mil. 4.30.

missa potest...¹⁵²

(Toliko su daleko bili od vrha, koliko jednom doseći može / ispucana strijela...)

Naime, likovi koji se spominju u prethodnim stihovima bili su toliko udaljeni od vrha planine koliko ispaljena strijela može dosegnuti. Vegecije navodi udaljenost od mete prilikom vježbanja streličarstva kao 600 rimskih stopa¹⁵³ (≈ 177 m). Međutim, čini se da nema konsenzusa o tome koliki je točno prosječan domet antičkih lukova.¹⁵⁴

3.2.2. Lov

Korisnost streličarstva za lov očituje se na mnogo mjesta u antičkoj rimskoj literaturi. Vjerojatno su se najviše lovačkim opisima posvetili Vergilije i Ovidije, od kojih saznajemo podosta o upotrebi luka i strijela.

Za početak valja opisati scenu Enejina lova na krdo jelena, prilikom čega je (bacačko) oružje (*tela*) koje koristi luk i (brze) strijele (*arcus celeresque sagittae*).¹⁵⁵ Time bez problema pogađa sedam pastuha, po jednog za svaki brod u svojoj floti.¹⁵⁶ Zanimljiva je činjenica da se i ovdje radi o divljači, ali se pri tome ne koristi koplje za lov, nego strijele. Budući da se obje vrste tih oružja koriste podjednako često za lov, vjerojatno je jedino što ih razdvaja s obzirom na lovnu žestinu divljači. Drugim riječima, strijele nisu pogodne za lov na opasne divlje zvijeri i one debele kože, a koplja zbog svestranosti korištenja jesu.

Inače, Eneja se u drugim situacijama rijetko prihvaća luka. Puno se češće opisuje mladog Askanija Jula u ulozi vrsnog lovca streličara (*uenans Iulus*) ili uopće streličara, što je u skladu s uvriježenim mišljenjem da je luk kao oružje svojstveniji mladiću, a ne starijem muškarcu. Budući da se mladi Askanije želi iskazati, on gađa pastuha velikih rogova ne znajući da je to voljena životinja italjskih seljaka te ga pogađa ravno u truh.¹⁵⁷ Budući da se radi o strijeli, taj pogodak samo ranjava jelena (*saucius*), što nije neočekivan ishod za tako veliku životinju.

Kao što je opisano u ranijem poglavlju, spretan lovac može biti vješt i s lukom i s kopljem, kao Niz koji je pomogao Eneji protiv Turnovih saveznika svojim brzim kopljem (*iaculum celere*) i lakim strijelama (*leues sagittae*).¹⁵⁸ No zanimljiviji aspekt opisa Nizova oružja – koji upućuje zapravo na njegovu sposobnost korištenja istih – tiče se jezičnog

¹⁵² Ov. Met. 8.695–696.

¹⁵³ Veg. Mil. 2.23.

¹⁵⁴ Ureche, 2013: 189.

¹⁵⁵ Verg. A. 1.187–188.

¹⁵⁶ Verg. A. 1.189–193.

¹⁵⁷ Verg. A. 7.497–500.

¹⁵⁸ Verg. A. 9.176–178.

aspekta. Naime, korištenjem riječi *celer* i *leuis* – potonja osim ‘lak’ ima značenje i ‘brz’ – implicira se da je glavni adut streličara brzina njegova oružja, za razliku od kopljanika, čiji je glavni adut snaga.

Konkretna razlika između posljedica udarca koplja i strijele očituje se u Vergilijevoj usporedbi Didonine emocionalne boli i ranjene košute. Naime, Didona je – pogođena dubokim osjećajima za Eneju – slična košuti kojoj je zabodena strijela (*sagitta*) u bok pa polagano umire dok luta šumama, a da ni ne zna da su joj dani odbrojani.¹⁵⁹ Dakle, dalo bi se zaključiti da je strijela oružje kojim se na lukav način nekoga može usmrtniti. Od jezičnih značajki bitni su zabodeni vrh strijele (*ferrum*) opisan kao krilat ili leteći (*volatile*) te smrtonosna strijela (*letalis harundo*). I *harundo* i *ferrum* označavaju materijale od kojih se dijelovi strijele izrađuju, ali materijal može označavati i sam taj dio strijele, a *pars pro toto* omogućava i produljenje značenja na cijelu strijelu. Tako prvi izraz označava ‘trstiku’ ili ‘tijelo strijele’, a drugi ‘željezo’ ili ‘vrh’ – oba izraza u konačnici označavaju strijelu. Osim toga, spominje se i pastir (*pastor*) kao lovac u ovom slučaju, što znači da se radi o vještini koja ne zahtijeva izrazitu snagu. Kako je košuta u prenesenom značenju Didona, tako je i pastir zapravo Eneja, a izraz *nescius* uz pastira pak implicira da Eneja nije svjestan rane/boli koju je zadao Didoni, zbog koje njezina priča tragično završava.

Kad je riječ o lovcima, a pogotovo streličarima, mitologija igra važnu ulogu zbog božanstava koja se vežu uz tu vještinu. Naime, Apolon se naziva bogom lukonoscem (*arcitenens*) te je sposoban ubiti grdosije koristeći samo luk i strijele.

Apolonova se sestra Dijana u svom zemaljskom obličju prikazuje kao djevica lovkinja naoružana lukom i tobolcem na ramenu,¹⁶⁰ a epitet joj je *pharetrata* kao i Kamili. Nimfe (Najade) uglavnom su vješte u lovu, dakle poznate Dijani. I Apolon i Dijana vežu se uz streličarstvo, s time da se Dijanu prvenstveno veže uz lov.

„An Phoebi soror?“¹⁶¹ Eneja postavlja svojoj majci Veneri pitanje. Ona mu se maskirana prikazuje, tako da po njezinom obličju Eneja shvaća da je Venera božica te ju čak zamjenjuje s Dijanom. Venera takav dojam i ostavlja upravo zbog luka obješenog preko ramena, raspuštene kose, golih koljena i haljine skupljene i zavezane čvorom u njedrima.¹⁶²

¹⁵⁹ Verg. A. 4.66–73.

¹⁶⁰ Verg. A. 1.500–501.

¹⁶¹ Prijevod: Jesi li Apolonova sestra? (Verg. A. 1.329).

¹⁶² Verg. A. 1.318–320.

Kako bi uvjerala Eneju da nije božica, Venera tvrdi da tirske djevojke imaju običaj nositi tobolce sa strijelama,¹⁶³ čime, s obzirom na situaciju, implicira da su djevojke iz Tira – odakle je Didona – bile sklone upravo lovu i to pomoću luka i strijele. Dakle, streličarstvo se predstavlja kao ženska vještina.

3.2.3. Igre i vježbe

Kao što je spomenuto ranije, prilikom pogrebnih igara u Anhizovu čast pripremljena su razna natjecanja, među kojima je bilo natjecanje brodova, a i ono u streličarstvu. Prvo od spomenutih ne tiče se izravno teme o bacačkom oružju, ali se brzina broda u natjecanju uspoređuje s brzinom vjetra i krilatošću (*uolucris*) strijele.¹⁶⁴ *Uolucris* ujedno znači ‘brza’ i ‘krilata’, a odnosi se na perje koje se dodaje na kraj strijele, blizu noka (dijela kojim se prisanja strijela na tetivu), što u konačnici daje značenje ‘leteća’ (strijela). To perje, ovisno o njegovoj dužini i širini, strijeli daje stabilnost, brzinu i aerodinamičnost. Dakle, strijele se koriste za brze pogotke.

Drugo je od spomenutih natjecanja ono u streličarstvu. Nakon što je Eneja pozvao natjecatelje i odredio nagrade, podignut je veliki jarbol s jednog od brodova za čiji je vrh zavezana golubica kao meta za streličare:

„Protinus Aeneas celeri certare sagitta
inuitat qui forte uelint et praemia dicit,
ingentique manu malum de naue Seresti
erigit et uolucrum traiecto in fune columbam,
quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.“¹⁶⁵

(Odmah Eneja poziva da se brzim strijelama / natječu koji bi htjeli i nagrade iziriče, / te silno veliki jarbol s broda Serestova / podiže i krilatu golubicu svezanu užetom, / kamo ciljaju oružjem, na jarbolu objesi visoko.)

Dvije se stvari ističu u ovom ulomku. Prva se tiče samih strijela, koje Eneja naziva brzima (*celeri certare sagitta*), što implicira da je brzina značajka strijela (za razliku od koplja, čija je značajka udarna sila). Druga je zanimljivost da se radi o živoj meti, što znači da su natjecatelji zaista morali biti vješti streličari.

Njih su se pak četvorica javila, prvi od kojih je bio Hirtakov sin Hipokoon; on odapinje strijelu koja se, promašivši pticu, zabija u jarbol i plaši golubicu.¹⁶⁶ Opisano je i kako natjecatelji pripremaju svoje oružje: savijaju lukove u krivinu („flexos incuruant arcus“), odnosno napinju ih, što znači da su inače, dok se ne koriste, lukovi stajali nenapeti, bez tetive

¹⁶³ Verg. A. 1.336.

¹⁶⁴ Verg. A. 5.242–243.

¹⁶⁵ Verg. A. 5.485–489.

¹⁶⁶ Verg. A. 5.500–506.

na njima. To je jamačno bila praksa da bi se što dulje očuvala savitljivost luka koja je davala snagu pri ispaljivanju strijele, a ako bi stalno stajali napeti, postali bi neiskoristivi. Vidljivo je također da *telum* može biti i strijela, a ne samo koplje, dok je kontekst taj koji otkriva o kojem se oružju radi. Osim toga, saznajemo da tetiva zazuje („neruo stridente“) prilikom ispaljivanja strijele te da se zbog brzine leta i ravne putanje čini da strijela siječe zrak („diuerberat auras“) – ako je pravilno ispaljena. Korištenje riječi *uolucris* – u značenju brzine – za strijele jednako kao za ptice i vjetar potvrđuje impresivan let strijele. Unatoč takvoj putanji, ipak je teško vjerojatno da bi masivan jarbol zadržao („intremuit malus“) kada se jedna strijela zabije u njega („infigitur arbore mali“) – prije bi strijela bila ta koja bi drhtala još neko vrijeme nakon zabijanja u tvrdu metu.

No golubica je još netaknuta te se sljedeći Mnestej okušao pa ju također promašio, ali i slučajno oslobodio pogodivši uže kojim je bila vezana – Eurition je, brz i u stanju spremnosti, napokon pogađa.¹⁶⁷ Iz ovog dijela *Eneide* saznajemo ponešto o procesu gađanja: Mnestej se čvrsto smjestio („constitit“), visoko gađao („alta petens“) te poravnao oči i tijelo strijele („pariter oculos telumque tetendit“) kako bi naciljao metu, ali je nije bio kadar ni dotaknuti. Nakon što je oslobođena golubica odletjela pomoću vjetra u crne oblake („atra in nubila“), Eurition je cilja te usprkos nevremenu pogađa, a ona smjesta umire („uitam reliquit in astris aetheriis“) i pada sa strijelom još zabodenom u tijelo. Za ovakav pothvat bila bi potrebna brzina i preciznost, a Euritionu je to pošlo za rukom zato što je neko vrijeme bio spreman, napetog luka sa strijelom u ruci („iamdudum arcu contenta parato tela tenens“).

Međutim, ostao je još jedan natjecatelj koji je ispalio strijelu u zrak iako više nije bilo mete za gađati. Acest je kao najstariji među natjecateljima htio pokazati svoju vještinu koju je s godinama iskustva usavršio, zbog čega ga Vergilije naziva *pater artem*.¹⁶⁸ Osim toga, ponosi se zvukom svog luka, što znači da se zujanje luka, odnosno tetive, smatralo znakom izvrsnoga streličara, a opis zvučnosti strijele, tetive ili luka često se pojavljuje. No u njegovu nastupu najviše zaslužuje komentar opis plamteće strijele koja podsjeća na putanju meteora. Naime, Acest je navodno bio toliko vješt da mu se strijela (*harundo*) zapalila u zraku pa je plamenom označila svoju putanju („signauit uiam flammis“) te u potpunosti izgorjela (*consumpta*) i time nestala u zraku. Čini se da je Vergilije vjerovao da se objekti, pogotovo oni od zapaljivog materijala, mogu zapaliti u letu ako se kreću izrazito brzo. I dok je to istina za nebeska tijela poput meteora, brzina koju bi strijela morala postići da se tako nešto dogodi nipošto nije

¹⁶⁷ Verg. A. 5.507–518.

¹⁶⁸ Verg. A. 5.519–521, 525–527.

moguća koristeći jedino luk. Nije samo brzina problem; drvetu je potrebno određeno vrijeme da bi izgorilo do pepela, a vrijeme koje strijela provede u zraku, makar ispucana visoko, nije dovoljno da drvo u potpunosti sagori (bez nekog sredstva koje bi ubrzalo sagorijevanje), stoga je citirani opis ništa više nego znanstvena fantastika antičkog doba potpomognuta pučkim vjerovanjem. Bez obzira na to, barem je Vergilijev izbor riječi *harundo* za strijelu dobar zato što upućuje na drveni sastav strijele, odnosno na njezinu zapaljivost.

Bilo kako bilo, na kraju epizode o streličarskom natjecanju dijele se nagrade:¹⁶⁹ prvu dobiva Acest, koji je izveo svojevrsni iluzionistički trik; drugu dobiva Mnestej, koji je razriješio čvor konopa; treću dobiva Hipokoon, koji je promašio gotovo sve što se dalo promašiti – a Eurition, koji je jedini pogodio namijenjenu metu, čini se, nije dobio ništa. Ako ništa drugo, takva dodjela nagrada otkriva jedinstven sustav vrednovanja streličarskih postignuća.

Kao što je također već spomenuto u ranijem poglavlju, Eneja nailazi na latinske mladiće kako ispred grada vježbaju streličarstvo i bacanje koplja.¹⁷⁰ Budući da se radi o mladićima na pragu zrelosti („*primaevus flore iuventus*“), u toj se sceni vježba s obje ove vrste oružja može iščitati kao sazrijevanje mladeži, odnosno prelazak iz dječaćkog streličarskog sporta u muževno bacanje koplja. Osim toga, *spiculum* je u ovom kontekstu očito koplje, ali svojim nazivom podsjeća na strijelu, što dodatno doprinosi slici sazrijevanja.

U tijeku sazrijevanja, mnogi su mladići mogli biti unovačeni u vojsku, a Vegecije je smatrao da bi barem trećina ili četvrtina vještijih novaka morala svakodnevno uvježbavati streličarstvo koristeći drvene lukove (*arcus lignei*) i lažne strijele (*sagittae lusoriae*). Pri tome daje uputu da drže lijevu ruku čvrsto na mjestu – „*ut sinistra fixa sit*“ – a desnu da proračunato vuku nazad – „*ut dextra cum ratione ducatur*“.¹⁷¹ Kao metu postavljaju *scopae*, odnosno svežanj šiblja ili slame, i s velike je udaljenosti vježbaju gađati.¹⁷²

4. PRAĆKE I OSTALI MANJI PROJEKTILI

Sljedeće bacačko oružje koje će se opisati prvenstveno su praćke, ali i ostali manji projektili koji nisu, strogo govoreći, ni koplja ni strijele, a spominju se dovoljno često u rimskoj književnosti te su vrijedni pažnje. To mogu biti praćke (*funda, fustibalus*) s pripadajućim streljivom (*glans, plumbum, argilla, lapis*), kamenje (*saxum, lapis*) te strjelice

¹⁶⁹ Verg. A. 5.539–544.

¹⁷⁰ Vidi bilj. 101.

¹⁷¹ Prijevod: Da je lijeva [ruka] nepomična...; ... da se desna proračunato vuče... (Veg. Mil. 1.15).

¹⁷² Usp. Veg. Mil. 1.4, 1.15, 2.23.

(*plumbata, mattiobarbulus*). Njihova je upotreba gotovo uvijek vezana za ratovanje, a samo u pojedinim slučajevima koriste se u individualnim napadima na pojedince ili (ponekad mitološke) zvijeri, što ih opet veže uz ratničku vještinu prije nego uz lov ili štogod drugo. Lako je identificirati i korisnike specifičnih projektila i materijalne sastave zato što se uglavnom spominju zajedno s njihovom upotrebom.

Za početak valja uzeti u obzir pračke. Čini se da su i Vegecije i odabrani pjesnici smatrali da su *iaculatores* bili podjednako spretni u bacanju koplja, streličarstvu i rukovanju pračkom. Zbog toga Kamilina oružja nisu samo koplja i luk, nego i pračka (*funda*) jakog remena (*habena*). U katalogu ratnika *Eneide* nalaze se i italjski seljaci iz raznih dijelova zemlje, od kojih je većina iz pračaka gađala olovnim zrnima (*glandes liuentis plumbi*) koja su prskala okolo (*spargit*).¹⁷³

Kako se koristi pračka vidljivo je u *Eneidi* kada Mezencije pračku triput zavrti oko glave prije no što ju baci, a olovo raskoli (*diffidit*) čelo neprijatelju.¹⁷⁴ Vegecije, doduše, ističe da vojnici moraju biti u stanju samo jednom zavrtiti pračku oko glave.¹⁷⁵ Kao i kod strijela, zvučni je element bitan za dojam kakav pračka ostavlja, odnosno budući da zviždi (*stridens*),¹⁷⁶ znači da je postigla određenu dozu potencijalne energije. U istoj sceni s Mezencijem spominje se također remen (*habena*) kojim je pračka pritegnuta, a koji je morao biti gibak da bi pračka funkcionirala. No najzanimljivija je u toj sceni upotreba užarenog ili rastopljenog olova (*liquefactum plumbum*) koje se takvo bacalo da bi zadalo teške rane. Takvu su upotrebu prakticirali i stanovnici Balearskih otoka, koji su slovili kao odlični strijelci, a bili su poznati po pračkama.¹⁷⁷ Slično strijeli koja se u letu zapalila kao meteor, takav je opis i balearske pračke:

„... cum Balearica plumbum
funda iacit: volat illud et incandescit eundo
et, quos non habuit, sub nubibus invenit ignes.“¹⁷⁸

(„... kad balearska olovo / pračka baci: leti ono i zagrije se letom / i plamen, koji nije imalo, pod oblacima dobije.“)

Bilo je to popularno i uvriježeno mišljenje o brzim projektilima u antičko doba, ali je razumljivo za zrna u pračkama, koja su često znala biti vruća, tj. usijana, tako da spale protivnika ili započinu vatru na meti: „... ferventes fusili ex argilla glandes fundis et iacula

¹⁷³ Verg. A. 7.686–687.

¹⁷⁴ Verg. A. 9.586–589.

¹⁷⁵ Veg. Mil. 2.23.

¹⁷⁶ Glagoli koji označavaju zvučnost vrlo se često spominju uz sve bacačko oružje u tekstovima odabranih pjesnika.

¹⁷⁷ Veg. Mil. 1.16.

¹⁷⁸ Ov. Met. 2.727–729.

fervefacta in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt.¹⁷⁹ U ovom slučaju radi se o usijanim zrnima (*ferventes glandes*) od rastopljene gline (*fusili ex argilla*).

I Vegecije spominje balearsku vještinu s pračkama, koju je izrazito cijenio. Naime, bio je pod dojmom da su balearske majke odbijale dati svojim malim sinovima hranu sve dok je nisu uspjeli pogoditi kamenom bačenim iz pračke („ex funda destinato lapide percussissent“), a to je smatrao zato što su bili na glasu kao prvi koji su koristili pračke. Zbog toga, na istom mjestu u svojoj knjizi o ratničkoj vještini, govori o važnosti bacanja kamenja iz ruke ili iz pračke (*uel manibus uel fundis*) te tvrdi da su *funditores* bili prisutni u svakoj bitci starih Rimljana. Pridaje im toliku važnost da zahtijeva od svih vojnika da umiju rukovati pračkom te sarkastično traži da ih svi nose u bitku zato što nisu teške. Kako bi opravdao toliko snažno zagovaranje prački, tvrdi da tako bačeno kamenje zadaje teže rane od strijela te da je smrtonosnije od koplja, pogotovo ako protivnik nosi oklop – i to sve bez krvarenja.¹⁸⁰ Po svemu sudeći, mislio je da se takvim kvazi-medicinskim razlogom opravdava.

Što se tiče rasporeda u vojsci, Vegecije smješta pračkaše među *leuis armatura* i to na krilima bojnih redova, a kao razlog navodi njihovu brzinu i uvježbanost te malobrojnost.¹⁸¹ Njihovu funkciju objašnjava slično kao i ulogu streličara i ostalih lako oružanih vojnika.¹⁸² Ako ih nije smjestio na krila, tada im je mjesto u petom redu kao *accensi* (‘četa dodana legijama preko broja’)¹⁸³, a oni mogu biti *fundibulatores* ili *funditores*. To su nazivi za strijelce koji rukuju dvjema vrstama prački. Jedna je *funda*, izrađena od lana ili tvrde dlake, a druga je *fustibalus*, štap (*fustis*) dug četiri stope (≈ 1.18 m) na koji je privezana kožna (*de corio*) *funda*, a koja se zavrti objema rukama te čije ispaljivanje kamenja nalikuje radu bojnih sprava.¹⁸⁴

O dometu prački općenito nema puno govora; rijetkost je Ovidije koji voli navoditi domet oružja kao referentnu mjernu jedinicu, ali ne specificira koliko taj domet iznosi. Tako je njegova morska zvijer udaljena od hridi toliko daleko koliko balearska pračka može izbaciti olovo ispucano u zrak.¹⁸⁵ Ipak, Vegecije navodi da su se *sagittarii* i *funditores* (koristeći

¹⁷⁹ Prijevod: Počeli su bacati usijana zrna od rastopljene gline i užarena koplja na kuće, koje su po galskom običaju bile pokrivene slamom (Caes. Gal. 5.43.1).

¹⁸⁰ Usp. Veg. Mil. 1.16.

¹⁸¹ Veg. Mil. 1.20, 2.15.

¹⁸² Veg. Mil. 1.20, 2.2.

¹⁸³ Divković [1900] 1980: s. v. *accensus*.

¹⁸⁴ Usp. Veg. Mil. 3.14.

¹⁸⁵ Ov. Met. 4.709–710.

fustibalus za ispaljivanje kamenja) prilikom vježbanja udaljavali od mete jednako daleko (oko 177 m),¹⁸⁶ iako je upitno koliko je taj podatak pouzdan.

Osim prački, antički su ratnici koristili razne objekte kao projekte, a kamenje svih vrsta često je ispunjavalo tu ulogu. Tako se, na odgovor rutulskim nasrtajima, Trojanci brane bacajući sa zidina kamenje (*saxa*) i obasipajući ih kišom strijela kroz pukotine.¹⁸⁷ Slično tome, Tračani gađaju Hekubu strijelama, ali i kamenjem (*lapides*) koje nađu oko sebe.¹⁸⁸ I Cezar opisuje keltsku taktiku napada na grad, gdje mnoštvo ljudi okruži zidine te ih stane gađati kamenjem (*lapides*) i kopljima, zbog čega branitelji napuste zidine: „nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli.“¹⁸⁹ Čak je i Vegecije tvrdio da je bacanje kamenja iz ruke umjesto iz pračke bolja metoda, a specificira i njihovu težinu na jednu rimsku funtu (≈ 327 g), dok ističe važnost oblog (*rotunda*) kamenja.¹⁹⁰ Osim toga, za obranu grada, Vegecije smješta kamenje u ruke ljudima bez obzira na godine i spol.¹⁹¹

Međutim, ako je situacija bila kritična, koristili su se projektili svih vrsta,¹⁹² odnosno sve što je bilo nadohvat ruke, i koplja (*iacula*) i strijele (*sagittae*) i kamenje (*saxa*), a čak se napadalo i vatrom (*ignis*).¹⁹³ Dapače, zapaliti se moglo razne vrste projektila, a često su se strijele i slično oružje obavijali zapaljivim materijalima, kao što je kučina (*stuppea flamma*).¹⁹⁴ Ako se radilo o opsadi gradova ili napadu iz pomičnih tornjeva (*turres*), napadalo se svim bacačkim oružjem¹⁹⁵ spomenutim u ovom radu.

Postoji još jedna vrsta projektila koju najviše opisuje Vegecije; navodi ga kao olovom otežano streljivo (*plumbata*), a naziva ga *mattiobarbulus*.¹⁹⁶ Njemu, kao i ostalom dalekometnom oružju, Vegecije pridaje izrazito veliku važnost – toliku da smatra da su po njemu dvije izrazito uspješne ilirske legije dobile ime. Prema njemu, svaki je vojnik tih legija nosio po pet *mattiobarbuli* zataknutih u svojim štitovima,¹⁹⁷ što znači da se radi o manjim projektilima. Budući da njihov učinak Vegecije uspoređuje sa strijelama i streličarima,

¹⁸⁶ Veg. Mil. 2.23.

¹⁸⁷ Verg. A. 9.533–535.

¹⁸⁸ Ov. Met. 13.565–566.

¹⁸⁹ Prijevod: Naime, kad je toliko mnoštvo bacalo kamenje i koplja, nije bilo moguće ostati na zidu (Caes. Gal. 2.6.3).

¹⁹⁰ Veg. Mil. 2.23, 4.8.

¹⁹¹ Veg. Mil. 4.25.

¹⁹² Verg. A. 9.509–510.

¹⁹³ Verg. A. 10.130–131.

¹⁹⁴ Verg. A. 8.694–695.

¹⁹⁵ Veg. Mil. 4.21.

¹⁹⁶ Veg. Mil. 1.17.

¹⁹⁷ Veg. Mil. 1.17, 2.15. Dok je Vegecijeve *plumbatae* uglavnom nosila *gravis armatura* u svojim štitovima, lako je takvo oružje pripisao i lako oružanim i lako oklopnjenim redovima (Veg. Mil. 2.15, 16).

vjerojatno se radilo o oružju sličnom kopljima ili strijelama, ali manjih dimenzija. Ove su strijelice navodno imale takav domet da bi ranile protivničku vojsku prije nego što se približe dovoljno za baciti koplja.

5. BOJNE SPRAVE

Vidjeli smo da su i koplja i strijele pa i kamenje imali svoje specifične funkcije te da se naizmjeničnom upotrebom međusobno nadopunjuju s obzirom na vrstu štete koja se bacačkim oružjem želi postići. Međutim, ako bi se takvi projektili postavili na (veće ili manje) naprave koje ih ispucavaju bez potrebe za ljudskom snagom pri ispaljivanju, tada govorimo o bojnim spravama, koje su Rimljani koristili uglavnom u opsadi ili obrani gradova, ali i pomorskim bitkama.¹⁹⁸

Najviše se podataka o bojnim spravama može pronaći u Vegecijevu vojnom priručniku. Kada ih opisuje, govori o *tormenta*, spravama svih vrsta koje bacaju projektele pomoću u njih ugrađenih mehanizama¹⁹⁹ (za razliku od sprava opisanih u prethodnim poglavljima iz kojih skriveni vojnici bacaju projektele iz ruku, lukova ili praćaka). On vojnike koji su zaduženi za upravljanje tim spravama naziva *ballistarii*, a opisuje ih kao *leuis armatura* i time upotpunjuje svoju idealnu legiju.²⁰⁰ Prilikom opisa vojnog tabora, navodi da su u njima nužno morali biti, između ostalog, *onagri* i *ballistae*,²⁰¹ a spominje drugdje i obrtnike (*fabri*) koji su izrađivali ili popravljali *tormenta*.²⁰² Ističe također važnost zaliha tetiva od životinjskih crijeva (*funes neruini*), dlake konjskog repa ili grive („*equorum saetae de caudis ac iubis*“) pa čak i ljudske kose (*crines feminarum*), koje su se koristile za mehanizme svih vrsta *tormenta*.²⁰³

Dobar je izvor o bojnim spravama i Vitruvije, arhitekt i inženjer iz 1. st. pr. Kr. koji uglavnom opisuje dimenzije svih dijelova pojedinih sprava te kako se one mogu izgraditi. Međutim, za ovaj su rad bitnije informacije o njihovoj upotrebi, a u tom vidu Vitruvije navodi razliku između strojeva (*machinae*) i instrumenata (*organa*). Da bi *machinae* funkcionirale, potreban je rad više ljudi i veća sila dok je za *organa* dovoljno razborito rukovanje jednog

¹⁹⁸ Veg. Mil. 4.44.

¹⁹⁹ Divković [1900] 1980: s. v. tormentum.

²⁰⁰ Veg. Mil. 2.2.

²⁰¹ Veg. Mil. 2.10.

²⁰² Veg. Mil. 2.11.

²⁰³ Veg. Mil. 4.8. Žensku kosu i životinjska crijeva spominje i Vitruvije (Vitr. 10.11.2).

čovjeka. Kao primjer za *machinae* Vitruvije navodi *ballistae*, a *scorpio* je primjer za *organum*.²⁰⁴

5.1. Ispaljivanje strijela

Nabrajajući poredak bojnih redova, Vegecije smješta *leuis armatura* iza *gravuis armatura* koji se nalaze u prva dva reda (*principes* i *hastati*), a među njima se nalaze i *tragularii*, koji su ispaljivali strijele (*sagittae*) iz sprava kojima su nazivi bili *manuballistae* i *arcuballistae*.²⁰⁵ Iz njegova je opisa očito da je *ballista* u 4. stoljeću bila naziv za spravu koja je ispaljivala strijele (ili druge projekte sličnog oblika).

Usporedbe radi, u ranijim razdobljima naziv za takvu spravu bio je *catapultae*,²⁰⁶ kako ih Vitruvije naziva *catapultae* te navodi da su se njihove dimenzije određivale u odnosu na veličinu strijela (*sagittae*) koje bi te sprave trebale ispaljivati.²⁰⁷ Ranije spomenuti glagol *torquere* pojavljuje se također u vezi s tetivama bojnih sprava. Naime, Vitruvije koristi izraz *nerui torti*,²⁰⁸ odnosno zavijene tetive sprava. Iako daje iscrpne detalje dimenzija kojih bi se točno trebalo držati, svejedno navodi da je moguće i skratiti ruke (*bracchia*) stroja da bi se pojačala sila udarca strijele ili ih produžiti da bi bilo lakše nategnuti tetivu.²⁰⁹

Sudeći prema nazivima sprava koje su *tragularii* koristili, radilo se o napravama manjih dimenzija koje se moglo držati u rukama, odnosno o nekoj vrsti samostrela. *Manuballista* je očito samostrel, a Vegecije tvrdi da se ta sprava ranije zvala *scorpio* te da je naziv dobila jer je ispaljivala malene, tanke, smrtonosne strjelice (*spicula*).²¹⁰ Međutim, *arcuballista* jedino upućuje na izgled sprave, odnosno na činjenicu da je funkcionirala kao mehanizirani luk, a Vegecije je odbija opisati jer je to, navodno, dobro poznato oružje u njegovo vrijeme.²¹¹ Jesu li to vrlo slične sprave zato što su spomenute u istom kontekstu ili su tako spomenute baš zbog kontrasta, ostaje nejasno.

Za streljiva koja je ispaljivala *carroballista* koristi naziv *iaculum*, što jasno daje do znanja da se radi o predmetu poput koplja ili strijele, a za koji tvrdi da su mogla probiti bilo

²⁰⁴ Vitr. 10.1.3. Ni Vitruvije nije sasvim dosljedan. Unatoč ovoj podjeli i primjerima, u 10.10.1 navodi i opisuje *ballista* i *scorpio* kao *organa* (!) koja ispaljuju strijele, a u 10.10.6 tvrdi da je upravo opisao *catapultae* (Vitr. 10.10).

²⁰⁵ Veg. Mil. 2.15.

²⁰⁶ Divković [1900] 1980: s. v. *čatāpulta*.

²⁰⁷ Vitr. 10.10.1.

²⁰⁸ Vitr. 10.10.1, 10.11.9.

²⁰⁹ Ruke sprava za ispaljivanje strijela imaju istu ulogu kao krajevi luka koji se natežu pomoću tetive (Vitr. 10.10.6).

²¹⁰ Veg. Mil. 4.22.

²¹¹ Veg. Mil. 4.22.

kakav štit ili oklop. Tvrdi također da je svaka centurija imala po jednu *carroballistu*, a da ih je u jednoj legiji obično bilo 55. Osim njih, pripisuje svakoj kohorti jedan *onager* (u Vegecijevu doba sprava koja baca kamenje), dakle sveukupno njih 10, kako bi se tabor mogao braniti i strijelama i kamenjem. Budući da *carroballistu* opisuje tako da ju vuku mazge ili konji, znači da se radi o većoj napravi od gore opisanih, a smatra da je veći domet i udarna sila što je veća i sprava – čak toliko da može probosti slona. Njoj pripisuje *contubernium*, odnosno, tim od 11 vojnika koji su njome upravljali, a osim za obranu tabora, smješta ju iza *gravis armature*, gdje su i *ballistarii*.²¹²

Osim običnih strijela, moguće je ispaljivati iz baliste i zapaljene strijele (*malleoli*) ili koplja (*falaricae*). *Falaricae* su poput koplja (*hastae*) s vrhom od jačeg metala (*validum ferrum*), a između vrha i tijela obavijena su sumporom, smolom, bitumenom i kučinom te premazana uljem koje se zvalo *incendiarium* ili goruće ulje.²¹³

5.2. Ispaljivanje kamenja

Spravu za bacanje velikog kamenja Vegecije naziva *onager*, dok njegov suvremenik Amijan taj isti naziv pripisuje spravi koja se ranije zvala *scorpio*.²¹⁴ U ranijim vremenima, doduše, sprava pod nazivom *ballista* bila je korištena za ispaljivanje kamenja (jasno, većih dimenzija od onog u pračkama) ili čak lonaca napunjenih smolom.²¹⁵ Vitruvije također navodi da se *ballista* izrađuje s obzirom na težinu kamenja koje bi trebala ispaljivati, stoga je njome mogao upravljati samo netko vješt u geometriji, računanju i množenju.²¹⁶ Suprotno tome, Cezar ipak piše da je *catapulta* ispaljivala kamenje,²¹⁷ a Vergilije spominje samo *tormentum*.²¹⁸

U svakom slučaju, Vegecijev *onager* mogao je bacati različite težine kamenja s obzirom na debljinu tetive mehanizma i veličinu kamenja, a uspoređuje učinak te sprave s udarom groma (*fulmen*).²¹⁹ Prema tome, *onager* je imao toliko razornu moć da je mogao uništiti ne samo neprijateljsku vojsku, nego i njihove bojne sprave. No Frontin piše da je ovakvom spravom – koji god naziv nosila – moguće ispaljivati i neobične projekte, kao kad

²¹² Usp. Veg. Mil. 2.25, 3.14, 24.

²¹³ Usp. Veg. Mil. 4.18, 44.

²¹⁴ Amm. 23.4.7.

²¹⁵ Divković [1900] 1980: s. v. ballista 1); Tac. Hist. 3.23, 4.23; Vitr. 10.11.1.

²¹⁶ Vitr. 10.11.1.

²¹⁷ Caes. Civ. 2.9.4.

²¹⁸ Verg. A. 12.922.

²¹⁹ Veg. Mil. 4.22.

je Hanibal u pomorskoj bitci ispaljivao posude pune zmija, što je na kraju imalo poguban učinak za njegove protivnike.²²⁰

6. ZAKLJUČAK

Iščitavanjem antičkih rimskih tekstova o bacačkom oružju možemo zaključiti nekoliko stvari. Zahvaljujući kako književnim tako i stručnim tekstovima antičkih pisaca, sačuvao nam se prilično bogat fond riječi kojim su se imenovala razna bacačka oružja. Tako, primjerice, Vergilije voli koristiti *hasta*, koja je uglavnom sparena s izrazom *stridens*, a često koristi i *iaculum* i *telum*. Potonji izraz može označavati i strijele, a oba značenja koriste i Ovidije i Vegecije. Ističe se upotreba brojnih izraza za koplja u sva tri odabrana autora, među kojima ima i preklapanja i različitosti. Osim što vrlo često koristi *hasta*, bilo za bacanje bilo za ubadanje, Vergilijev je omiljeni izraz *praefixus ferro*, čijom upotrebom svaki put naglašava da su koplja imala metalni šiljak. Usporedno tome, Ovidije izostavlja *praefixus* te radije u istu svrhu koristi samo *ferrum* kao *pars pro toto*. Za razliku od njega, Vegecije koristi *ferrum* za šiljak, a nikada na cijelo koplje ili strijelu, i to u slučajevima kada navodi dijelove koplja i njegove dimenzije ili kada opisuje kakav učinak ima zabadanje šiljka u nečije tijelo. Sva tri autora koriste *spiculum*, mada ga jedino Vegecije navodi kao zasebnu vrstu koplja dok Vergilije i Ovidije pod tim izrazom ponekad misle na koplja, a ponekad na strijele. Sva trojica uglavnom upotrebljavaju iste izraze za koplja, ali u različitoj učestalosti. No dok je *pilum* primjetno odsutan u Ovidija, Vegecijev je najčešći naziv ipak *contus*, a ima i drugih izraza koji se ne pojavljuju u sva tri autora. Od takvih se izraza ističe Vergilijev i Ovidijev *venabulum*, naziv koji koriste jedino za koplje namijenjeno lovu. Konkretnog opisa tog koplja nema, stoga se vrlo vjerojatno ne radi o posebnoj vrsti, nego samo o nazivu koji se daje bilo kojem oružju upotrebljenom za lov. Što se tiče općenitijih izraza koji označavaju koplje, ali i bilo koje bacačko oružje, Vergilije i Ovidije koriste uglavnom *telum*, nešto rjeđe *iaculum* i *spiculum*, a Vegeciju je to *missibile*. Razlog zbog kojeg su književnici često izmjenjivali raznolike izraze za koplja zasigurno se tiče uklapanja riječi u metar. Kada pak govorimo o šiljku, u Vergilija i Ovidija to je *cuspis* ili *spiculum*, a u Vegecija *punctum*. Te su razlike vrlo vjerojatno posljedica različitih razdoblja u kojima su ovi autori živjeli.

Nadalje, o materijalima od kojih su se izrađivala koplja najviše saznajemo u književnim tekstovima preko epiteta i metonimije, nesumnjivo zato što se takvim pristupom može živopisno dočarati pojedine prizore. Pri tome Vegecije i Ovidije ostaju dosljedni i vjerni

²²⁰ Frontinus, Strat. 4.7.

nekolicini vrsta drveta koje po potrebi izmjenjuju. Od Vegecija pak ne saznajemo ništa o materijalima osim da je šiljak metalan, što ni ne čudi s obzirom da nije pisao svoju knjigu o vojnoj vještini zbog pravilne izrade oružja, nego kao uputstvo o sastavljanju i uvježbavanju savršene vojske. Kada pjesnici spominju materijalni sastav oružja, tada je nerijetko riječ i o opisu kopljanika u prenesenom značenju. Primjerice, *robur* ne označava samo tvrdo i čvrsto koplje, nego i čovjeka robusnog duha i tijela.

Da je snaga i fizička sprema obilježje odličnog kopljanika potvrđuje i Vegecije ponavljajući koliko je bitno vježbati i jačati desnu ruku kojom se koplje izbacuje. U književnim se pak tekstovima koplje uglavnom prikazuje kao oružje zrelih muškaraca u naponu snage (poput Eneje). Dapače, što je stariji muškarac, to je snažniji. Iz istog se razloga malo kojoj ženi pripisuje rukovanje kopljem. Izuzetak je Kamila, koja je iznimno vješta s raznim vrstama bacačkog oružja, a opis njezinih sposobnosti dobiva posebnu pozornost u Eneidi.

Od glagola kojima se opisuje bacanje koplja sva tri autora koriste *torquere* i/ili njegove izvedene oblike. U Vergilija i Ovidija pojavljuju se često *iacere* i *mittere* te njihove izvedenice dok je u Vegecija alternativni izraz *iactare*. Iako u umjetničkim tekstovima prevladavaju bacački glagoli, može se naći i *premere*, kojim se uspostavlja i mogućnost ubadanja kopljem. Razlog rijetkosti potonjeg glagola zacijelo leži u bogatijem izboru pjesničkih slika koje uključuju let oružja kroz zrak i njegovu prateću zvučnost (*stridere*). Naime, ako pravilno bačeno koplje postigne veliku brzinu, tada se čini da u letu zviždi ili reže zrak.

Isto vrijedi i za strijele, koje obično dolaze uz glagole zvučnosti (*sonare*), ali i za lukove i njihove tetive. Lukove se također u umjetničkim tekstovima veže uz glagol *tendere* i njegove izvedenice ili uz *curvare*, a strijele uz *mittere* i izvedenice dok Vegecije objedinjuje napinjanje luka i ispucavanje strijele u glagolu *sagittare* – strijeljati. U umjetničkim se tekstovima pak naglašava pernatost i brzina strijela pomoću izraza poput *volatilis* i *volucer*. Od izraza za strijele, osim konkretnog naziva *sagitta* i općenitog *telum* koje koriste sva tri autora iz odabranog uzorka, u Vegecija se može naći i *iaculum*, a u Vergilija i Ovidija *spiculum* ili *harundo*. Zaštitnu opremu streličara opisuje jedino Vegecije te ističe njezinu važnost.

Što se tiče streličara u umjetničkim tekstovima, pretežno su to žene ili mladići, zato Askanije u gotovo svakom prizoru rukuje lukom i strijelama. Općenito se streličarstvo snažno veže uz Trojance, koje drugi narodi pak (barem u Eneidi) smatraju feminiziranima. Vegecije,

doduše, na pravi takvu razliku te uvrštava streličare u vojne redove jednako koliko i kopljanike, a pridaje veliku važnost bacačkom oružju uopće pa tako i pračkama (*funda* i *fustibalus*). *Funda* se pak spominje u sva tri odabrana teksta, ali je u umjetničkim njihovom streljivo olovo (*plumbum*), a u Vegecija kamenje (*lapis*).

Od ostalih manjih projektila spominje se kamenje, *saxum* i *lapis*, koje se može bacati rukom, a Vegecije uvodi i pojam *plumbata*, odnosno, *mattiobarbulus*. Ta se dva naziva, po svemu sudeći, odnose na vrstu manjeg koplja otežanog olovom, koje se zbog svojih malih dimenzija najbolje nazvati 'strjelica'. Nju, doduše, jedino Vegecije spominje.

Svi se pak dosad spomenuti projektili mogu koristiti kao streljivo za bojne sprave, koje se dijele na dvije vrste: one koje ispaljuju strijele/koplja te one koje ispaljuju kamenje i slično streljivo velike mase. Nažalost, u umjetničkim tekstovima ne saznajemo ništa o njima, osim Vergilijeva kratkog spomena riječi *tormentum*, izraza koji Vegecije pak koristi za sve vrste bojnih sprava. Međutim, nije problematičan njihov izostanak u epovima, nego zbrka u njihovu nazivlju koja nesumnjivo nastaje zbog jezičnog pomaka nastalog tijekom vremena. Prema tome, usredotočivši se na odabrani uzorak stručnih tekstova, odnosno Vegecija te najviše Vitruvija od pomoćnih tekstova, dobiva se mnoštvo kontradiktornih pojmova, neki od kojih se pojavljuju unutar jednog teksta. Primjerice, kada govorimo o razlikama između autora, tada je jasno da istim spravama daju obrnute nazive, tj. *ballista* je u Vegecija ispaljivala strijele dok joj je u Vitruvija streljivo bilo kamenje; spravu za ispaljivanje strijela Vitruvije naziva *catapulta*. Vegecije spravu za ispaljivanje kamenja pak naziva *onager*, što samo po sebi ipak nije problematično. Dodatna pomutnja, zatim, nastaje kada se uzmu u obzir i ostali autori spomenuti u ovom radu, a koji tek mjestimično spominju obilježja bacačkog oružja ili njihovu upotrebu. Naime, iako su Cezar i Vitruvije suvremenici, sprava pod nazivom *catapulta* u Cezara ispaljuje kamenje, a ne strijele, kako tvrdi Vitruvije. Budući da se radi o iskusnom vojskovođi s jedne strane te inženjeru i arhitektu s druge, postavlja se pitanje je li jedan od njih pogriješio u nazivlju, ili su se možda već u njihovo doba nazivi počeli mijesati. Dilemi ne pomaže ni Vitruvijev nejasan priručnik o spravama raznih vrsta, u kojem isprva opisuje razliku između *machina* i *organum* te čak i navodi primjere za njih, a da bi kasnije naizmjenično koristio te termine bez puno razlike.

Sličan se problem javlja uspoređujući suvremenike Amijana i Vegecija. Naime, obojica spominju *scorpio* kao prijašnji naziv za spravu koja se koristi u njihovo vrijeme, ali dok Amijan tvrdi da je to *onager* (koji ispaljuje kamenje), Vegeciju je to *ballista* (koja ispaljuje strijele). Amijanovo objašnjenje za takav naziv – zadnji dio sprave odskakuje

prilikom ispaljivanja kamenja, podsjećajući na magarca (*onager*) ili škorpiona – čini se zadovoljavajuće. Zašto Vegecije tvrdi drugačije nije jasno, ali s obzirom da je Amijan bio vojnik, a Vegecije najvjerojatnije samo vojni teoretičar, izglednija je Amijanova tvrdnja. No to ipak ne objašnjava činjenicu da se u današnje vrijeme ‘škorpionom’ naziva manja sprava za ispaljivanje strijela. Općenito se može reći da se dogodio jezični pomak u nazivlju bacačkog oružja, što je možda najviše uočljivo pri analizi leksika bojnih sprava.

Što se tiče imenica, odnosno, naziva za bacače, ljude koji rukuju pojedinim vrstama bacačkog oružja, najčešće se izvode od samog naziva za oružje kojim rukuju. Tako postoji općenitiji naziv *iaculator*, ali i oni specifični, poput *hastatus* ili *ballistarius*. Od naziva koji ne proizlaze iz oružja kojim se rukuje ističe se *tragularius* (po svemu sudeći, samotreličar zadužen za *arcuballistu* i *manuballistu*) te *contubernium* (odred od 11 vonika koji su upravljali *carroballistom*). Nazivi se tvore uglavnom tako da se nastavak za osobu doda na osnovu riječi umjesto nastavka za stvar. Ti su nastavci *-arius*, *-(ā/ī)tor*, *-atus*, a ističe se *fundibulator* (zadužen za *fustibalus*) zato što mu je sličnija *funda* nego *fustibalus*. Kad se pak radi o lovu bacačkim oružjem, nailazimo na imenice muškog i ženskog roda, a to su *venator* i *venatrix*. Potonje spominju jedino umjetnici, a u njih izostaju gore spomenuti nazivi za bacače. Naprotiv, bacače spominje jedino Vegecije, što ukazuje na njegovu usredotočenost na stručno nazivlje.

Sukladno tome, uočljivo je iz tabele 1. u Prilogu da umjetnici uglavnom nisu skloni pisati o bojnim spravama, ali manje bacačko oružje vrlo često uključuju u svoja djela. Razlog je tome zasigurno veći potencijal za pjesničke slike, odnosno manje oružje daje više prostora mašti, pogotovo ako se uzme u obzir da su im u žarištu bilo kakvih bitki ili dvoboja bili napad ili smrt pojedinaca, a ne kolektivni razdor, kakav bi uzrokovala bojna sprava. Suprotno tome, iz tabele 1. i 2. u Prilogu vidljivo je da su o bojnim spravama najčešće pisali autori s vojnim iskustvom ili aspiracijama.

Ipak, najviše podataka o bacačkom oružju dobivamo od Vegecija upravo zbog njegove namjere za poboljšanjem tadašnje rimske vojske, zbog čega se potrudio, između ostaloga, u detalje opisati i upotrebu raznog oružja. Unatoč tome, dvije su stavke problematične što se tiče Vegecija. Prva je njegov nedostatak stvarnog vojnog iskustva, koji se ističe u njegovim izjavama vezanima za učinak udarca pojedinog oružja. Druga je njegov očit ideološki stav prema vojsci općenito. S jedne strane, takav bi pristup mogao značiti da njegovo djelo detaljno obuhvaća najbolje dijelove antičke rimske vojske, vojnih strategija i oružja. Naime, njegovi opisi pojedinih štitova, koplja i bojnih sprava, pokazuju da je bio svjestan svekolike

defenzivne i ofenzivne vojničke opreme. S druge strane, ideološki obojani tekstovi često sadržavaju nespojive elemente ili, u Vegecijevu slučaju, elemente raznih prijašnjih doba predstavljene kao funkcionalna cjelina, iako to u tome formatu nikada nisu bili. Autori takvih tekstova, uključujući Vegecija, skloni su previdjeti moguće nespojivosti i nelogičnosti dijelova vlastite ideologije, što ne čudi, ali isto tako otvara vrata fantastičnom opisu discipline koja bi trebala biti obilježena stvarnošću i činjenicama. Osim toga, očito je na nekoliko mjesta u *Epitomi* da se Vegecije divio Vergiliju, stoga je sasvim moguće da je djelomično prema njegovim opisima oružja i borbe napisao dijelove svoje knjižice.

Nadalje, umjetnost i život međusobno se imitiraju, stoga bi književnicima, pa tako i onima odabranim za ovaj rad, bilo stalo do toga da njihova djela imaju dobru podlogu u stvarnosti. Ipak, nerijetko mogu, bilo nehotice, bilo namjerno iskriviti činjenice da bi stvorili određeni ambijent u pojedinim scenama epa. Budući da se ipak radi o umjetničkim djelima te strogo držanje do stvarnosti nije apsolutno nužno, postavlja se pitanje jesu li Vergilije i Ovidije – ako su bili svjesni svoje devijacije od činjenica – ipak odgovornije pisali o bacačkom oružju nego Vegecije.

Na takvo pitanje nije lako dati odgovor, tim više što su promatrani autori udaljeni od nas više od petnaest stoljeća. Međutim, može se zaključiti da su svojom sklonosti detaljima i opširnim opisima uvelike doprinijeli suvremenim saznanjima o bacačkom oružju antičkog Rima, što s umjetničke, što sa stručne strane. Stoga nije pitanje je li umjetnicima više stalo do vjernih opisa ili Vegeciju do fantastike, nego kako (i koliko) se navedeni tekstovi mogu usporediti s arheološkim nalazima bacačkog oružja na prostoru antičkog Rima. Budući da je ovim radom tek zagrebana površina bacačkog oružja antike, takva bi se tema sjajno mogla izvesti uz proširenje tekstualne analize na sve ili barem veći dio latinskih tekstova napisanih u antici, a koji spominju bacačko oružje, pogotovo ako bi se usporedili s grčkim.

PRILOG

Tabela 1. Leksik bacačkog oružja u odabranom uzorku umjetničkih i stručnih tekstova

	Koplja	Strijele	Pračke	Sprave (s)	Sprave (k)
Vergilije 70. – 19. pr. Kr. Pjesnik	abies aclys amentum cornus contus cuspis ferrum flagellum hasta hastile iacere iaculum missilis mittere myrtus pilum premere robur spiculum stridere telum torquere uenabulum ueru	ala arcus cornu curuare ferrum flectere gorytus harundo neruus pharetra sagitta spiculum stridere telum tendere torquere uenatrix uolatilis uolucer	funda glans habena plumbum		saxum tormentum
Ovidije 43. pr. Kr. – 17./18. po. Kr. Pjesnik	acumen cornus cuspis ferrum fraxinus hasta hastile iacere iaculum lancea mittere premere sarisa	aduncus arcus calamus cornu curvare cuspis ferrum flectere harundo nervus penna pharetra plumbum	funda glans plumbum		

	Koplja	Strijeje	Pračke	Sprave (s)	Sprave (k)
	spiculum telum torquere venabulum	sagitta sonare spiculum telum tendere torquere volucer			
Vegecije kasno 4. st. ?	bebra contatus contus ferrum hasta hastatus hastile iactare iaculator lancea mattiobarbulus missibile pilum plumbata punctum sarisa spiculum telum torquere tubum uenator uericulum uerutum	arcus iaculator iaculum manica mittere punctum sagitta sagittare sagittarius spiculum telum	funda fundibulator funditor fustibalus iaculator lapis saxum	arcuballista arcuballistarius ballista ballistarius brachiolum carroballista contubernium falarica funis iaculum machina malleolus manuballista manubalistarius neruus sagitta scorpio spiculum tormentum tragularius	funis lapis machina neruus onager saxum tormentum

Tabela 2. Leksik bacačkog oružja u ostalim tekstovima

	Koplja	Strijeje	Pračke	Sprave (s)	Sprave (k)
Fest (2. st.) Gramatičar	pilum verutum				
Servije (363. - ?) Gramatičar	aclys cateia hasta telum	telum	telum		
Salustije (86. - 35. pr. Kr.) Povjesničar	hasta				
Livije (59. pr. Kr. - 17. po. Kr.) Povjesničar	hasta iaculum pilum telum				
Tacit (? - 120.) Povjesničar	pilum telum	pinna		hasta telum tormentum	ballista saxum
Vitruvije ? - 15. pr. Kr. Inženjer				catapulta bracchium machina* sagitta scorpio*	ballista bracchium funis lapis organum* saxum
Frontin (30. - 103.) Inženjer					vasculum (viperis plenum)
Sizena (120. - 67. pr. Kr.) Vojnik	lancea materis				
Cezar (100. - 44. pr. Kr.) Vojskovođa	iaculum matara pilum telum tragula		argilla funda glans	telum tormentum	catapulta saxum
Amijan (330. - 400.) Vojnik				tormentum	lapis onager scorpio tormentum

*Zbog nejasnoće Vitruvijeve upotrebe dotičnih termina njihova navedena grupacija nije definitivna.

POPIS LITERATURE

- Ammianus Marcellinus. *Res gestae a fine Corneli Taciti*. Ed. David Camden. Dostupno na: <http://www.thelatinlibrary.com/> (31. prosinca 2018.).
- Bishop, Mike C., Jon C. N. Coulston. 2009. *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*. 2nd ed. Oxford, UK: Oxford Books.
- Brnardić, Vladimir. 2002. Publije Flavije Vegecije Renat – Teoretičar rimske vojne vještine. U: *Sažetak vojne vještine*. Prevela s latinskog i komentirala Teodora Shek Brnardić. Zagreb: Golden marketing.
- Caesar, Gaius Iulius. 1961. *De bello Gallico*. Ed. O. Seel. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Caesar, Gaius Iulius. 1950. *De bello civili*. Ed. A. Klotz. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Divković, Mirko. 1900. *Latinsko hrvatski rječnik*. 1980. Reprint Zagreb: Naprijed.
- Festus, Sextus Pompeius. 1913. *De verborum significatione*. Ed. W. M. Lindsay. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Frontinus, Sextus Iulius. 1963. *Strategemata*. Ed. G. Bendz. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Greek-English etymological dictionary. 2000. *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. Dostupno na: <http://etymology.el.enacademic.com/1752/> (8. veljače 2019.). <http://hjp.znanje.hr/> (11. veljače 2019.).
- Livius, Titus. 1953. Bks. 26–30. *Ab urbe condita*. Ed. R. S. Conway, S. K. Johnson. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Livius, Titus. 1919–1950. Bks. 6-10, 21-25. *Ab urbe condita*. Ed. C. F. Walters; R. S. Conway. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Ovidius, Publius Naso. 1977–1984. *Metamorphoses*. Ed. F. J. Miller; G. P. Goold. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Sallustius, Gaius Crispus. 1957. *Bellum Iugurthinum*. Ed. A. Kurfess. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Servius, Maurus Honoratus. 1878–1884. *In Vergilii Aeneidos libros*. Ed. G. Thilo. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Sisenna, Lucius Cornelius. 1914. *Historiae*. Ed. H. Peter. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.

- Tacitus, Cornelius. 1911. *Historiae*. Ed. C. D. Fisher. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Tacitus, Cornelius. 1906. *Annales*. Ed. C. D. Fisher. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Ureche, Petru. 2013. The Bow and Arrow during the Roman Era. *Ziridava, Studia Archaeologica*, 27, 183–196.
- Vegetius, Publius Flavius Renatus. 1885. *Epitoma rei militaris*. Ed. Lang. 2nd ed. Dostupno na: <http://www.thelatinlibrary.com/> (29. prosinca 2018.).
- Vergilius, Publius Maro. 1972. *Aeneis*. Ed. R. A. B. Mynors. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Vitruvius, Marcus Pollio. 1912. *De architectura*. Ed. F. Krohn. In: *Diogenes* (v3.1.6), ed. Peter J. Heslin.
- Yates, James. 1875. Hasta. In: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Ed. John Murray, pp 587–589. London. *Bill Thayer's Web Site*. Ed. William P. Thayer. Dostupno na: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Hasta.html (7. veljače 2019.).